

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ХАРКІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н.КАРАЗИНА

ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ

КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: “Особистісна дезадаптація як результат залежних та контрзалежних
поведінкових стратегій”

Студента 2 курсу групи ЗПС 61
другого (магістерського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми «Психологія»
за спеціальністю 053 – ПСИХОЛОГІЯ
Фуад Богдана КАВОК

Керівник: доцент кафедри загальної психології,
кандидат психологічних наук
Любов ЯВОРОВСЬКА

Чотирьохрівнева шкала оцінювання

Кількість балів: _____

Члени комісії

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

м. Харків - 2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ РОЗДІЛ	6
1.1. Поведінкова детермінація біхевіоральної та психоаналітичної теорій у контексті нейрофізіологічних і нейроендокринологічних досліджень.....	6
1.2. Деадаптація як наслідок залежних та контрзалежних поведінкових стратегій.	17
Висновки до розділу 1.....	21
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИЧНИЙ РОЗДІЛ	22
2.1. Мета і завдання дослідження.....	22
2.2. Характеристика вибірки для дослідження.....	22
2.3. Опис методик дослідження.....	22
Висновки до розділу 2.....	26
РОЗДІЛ 3 ЕМПІРИЧНИЙ РОЗДІЛ	27
3.1. Огляд загальних результатів тестування.....	27
3.2. Аналіз зв'язку даних опитувальників.....	35
Висновки до розділу 3.....	42
ВИСНОВКИ	45
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	48
АНОТАЦІЯ	55
ДОДАТКИ	57

ВСТУП

Актуальність теми дослідження: На сучасному етапі розвитку психологічної науки, враховуючи експериментально підтверджені положення нейрофізіології і нейроендокринології, а також напрацювання біхевіорального та психодинамічного напрямків, доцільно зазначити важливість інтегративного підходу, щодо поглядів на поведінкову детермінацію, звертаючи увагу на програмовану зумовленість адаптивного або дезадаптивного особистісного функціонування механізмами адаптації, пов'язаними із рівнем активності системи винагороди.

Розгляд, неспровокованих органічними патологіями, дезадаптаційних особистісних особливостей, як закономірного прояву залежних або контрзалежних поведінкових стратегій, сформованих процесами оперантного наочіння або реактивного імпринтингу, підкреслює універсальність механізмів формування реакції стимульним впливом. Не відкидаючи важливість генетичного фактору поведінкової детермінації, доцільно припустити обумовленість дезадаптації впливом аверсивних стимулів, позитивним підкріпленням деструктивно-девіантного відреагування, некоректним встановленням причинно-наслідкового зв'язку, за умов підкріплення з варіативним співвідношенням або варіативним інтервалом, а також некоректною класифікацією стимульного впливу у процесі генералізації та розрізнення. Враховуючи зазначене, дезадаптаційною формою адаптаційного процесу формуються специфічні залежні або контрзалежні особистісні риси, які розвиваючись за умов безперервного підкріплення, та супроводжуючись характерними механізмами заперечення або викривлення реальності, стимулюють, або, відповідно до спрямованості, пригнічують активність системи винагороди.

Актуальність роботи полягає у застосуванні інтегративного підходу до протилежних теорій, обумовлених спільними принципами біологізаторської концепції, як основи визначення закономірностей поведінкової детермінації.

Об'єкт дослідження: дезадаптаційні особистісні особливості.

Предмет дослідження: взаємозв'язок залежних або контрзалежних особистісних рис, супроводжуваних захисними механізмами, із вираженістю дезадаптаційних особистісних особливостей.

Мета дослідження: дослідити взаємозв'язок залежних або контрзалежних особистісних рис, супроводжуваних захисними механізмами, із вираженістю дезадаптаційних особистісних особливостей.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати актуальний стан теоретичних та експериментальних досліджень, у рамках наукових напрацювань психодинамічного та біхевіорального напрямків, пов'язаних із формуванням детермінованих поведінкових патернів
2. Опрацювати теоретичну інформацію стосовно актуальних досліджень нейрофізіологічної та нейроендокринної поведінкової регуляції
3. Проаналізувати актуальний стан теоретичних та експериментальних досліджень сучасної адиктології, розглядаючи, характерні для будь-якої залежної або контрзалежної поведінкової стратегії, особистісні риси, а також особливості формування залежної та контрзалежної поведінкових моделей
4. Дослідити взаємозв'язок дезадаптивних особливостей із рівнем вираженості залежних або контрзалежних рис
5. Виявити характерні для залежних або контрзалежних поведінкових стратегій захисні механізми
6. Проаналізувати зв'язок дезадаптивних особливостей із захисними механізмами

Гіпотеза: високий рівень вираженості специфічних особистісних рис, сумісно із захисними механізмами психіки, які, в межах кваліфікаційної роботи, можуть розглядатися як форми відреагування, орієнтовані на супровід стимуляції системи винагороди, в умовах дії аверсивного стимулу, призводить до формування загальної поведінкової стратегії, спрямованої на гіперстимуляцію, або (через розгляд стимулів, здатних задовольняти потреби стимуляції, як аверсивних) до пригнічення зазначеної системи контрзалежними особистісними рисами.

Методи дослідження:

1. Опитувальник структури психологічних захистів (Self-Report of Defense Styles / Defense Styles Questionnaire, DSQ-88), М.Бонд (M. Bond);
2. Опитувальник Шмішека / тест Леонгарда-Шмішека (Schmieschek Fragebogen); Г. Шмішек (H. Schmieschek);
3. Автопортрет особистості (The Personality Self-Portrait); Дж. Олдхем, Л. Морріс (John Oldham, Lois Morris);
4. Багатофакторний особистісний опитувальник Р. Б. Кеттелла, 16PF (Sixteen Personality Factor Questionnaire, 16PF); форма С.

Методи обробки: методи описової статистики, кореляційний аналіз (метод Ч. Спірмена), факторний аналіз, із використанням спеціалізованих статистичних програм “Origin Pro”, “Jamovi”, “Jasp”; супровідні обрахунки за формулами Google-таблиць та “MS Excel”.

Вибірка: 71 доросла людина віком від 19 до 60 років, без обмежень за статтю та професійною належністю.

Практична значущість: інтеграція наукових напрямків у дослідженнях взаємозв'язку залежних або контрзалежних особистісних рис із супутніми захисними механізмами, включеними до загальних поведінкових стратегій, обумовлюючих формування дезадаптаційних особистісних особливостей, підкреслює центральне місце контрольованої схильності до залежної поведінки у формуванні особистісної адаптації, окреслюючи спільні закономірності поведінкової детермінації.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ РОЗДІЛ

1.1. Поведінкова детермінація біхевіоральної та психоаналітичної теорій у контексті нейрофізіологічних і нейроендокринологічних досліджень

На сучасному етапі, еволюційний розвиток наукового знання розглядається як становлення, панування, конкуренція, та, у випадках нездатності пояснення існуючою парадигмою певних аспектів за допомогою набутих результатів, втрата актуальності, з подальшим розвитком науковцями конкуруючої парадигми [14, 33, 40]. Парадигмою визнається система фундаментальних наукових досягнень - теорій та методів, на зразок яких організовується дослідницька практика фахівців конкретної галузі (дисципліни) у певний історичний період [34, 40].

При розгляді парадигмальної проблематики психологічної галузі, зазвичай, виділяють характерні прояви кризового стану науки, пов'язані з протиставленням академічної та практичної психології, а також із відсутністю єдиної парадигми і методології, що обумовлено наявністю великої кількості альтернативних напрямів та систем теоретичних висновків, достовірність або хибність яких неможливо перевірити на даному етапі [15, 33]. Важливий вплив на науковий розвиток має також відокремлення наукових досягнень зарубіжних авторів за принципами державно-політичної спрямованості, що поглиблює проблему відсутності інтегральних підходів до аналізу емпірично-підтверджених наукових напрацювань. Зазначене формулює три основні підходи до розгляду парадигми психології [33]: мультипарадигмальність, відсутність парадигми та позапарадигмальність.

Підкреслюючи значні протиріччя між різними підходами, доцільно, у процесі аналітично-наукової діяльності, щодо поглядів на природу людської сутності, виділити три фундаментальні напрямки різнорівневого концептуального співвідношення соціально-біологічних факторів: біологізаторський, соціологізаторський та біосоціальний [21].

Відповідно до аналізу спеціалізованих джерел [4, 46], доцільно підкреслити заснованість біхевіористичного напрямку на біологізаторських концепціях

стимульно-реактивної відповіді, а також, враховуючи певні умовності, щодо предмету наукових досліджень, зазначити фундаментальні аспекти психоаналітичного напрямку Зигмунда Фрейда (Sigmund Freud), які визначають особливу роль детермінації поведінкової моделі біологічними й, насамперед, сексуальними потребами, що призводить до дезорганізації при зіткненні власних потягів із суспільно-соціальними обмеженнями, керованими рамками моралі, права, культури тощо [21, 36].

Наукова значимість біхевіористичних напрямків безпосередньо стосується створення передбачуваної та контрольованої поведінки, з можливостями різнорівневого маніпулятивно-корекційного впливу, де у межах поведінкової психотерапії, на сучасному етапі, увага приділяється напрямкам класичного і оперантного обумовлення, а також напрямку мультимодального програмування (А. Бандура, Т. Нейланс, А. Лазарус та ін.), спрямованого на цілісну організацію особистості [24]. Розгляд поведінки, як результату секреторних та м'язових реакцій детермінованих зовнішньою стимуляцією, в рамках класичного біхевіоризму Джона Б. Уотсона (John Broadus Watson), обумовило доцільність виключно об'єктивного аналізу зовні реєстрованої поведінки, відповідно до контрольованого стимульного впливу (S-R).

Згідно Закону ефекту Торндайка, стійкість стимульно-реактивного зв'язку значною мірою регулюється підкріпленням, де розрізняють позитивні (отримання бажаного результату, винагорода тощо) та негативні (біль, покарання, невдача тощо) його форми. В подальшому, виявлені особливості було відображено у роботах Едварда Чейса Толмена (Edward Chase Tolman), у межах неокласичного біхевіоризму, який зазначив необхідність включення до S-R-формули додаткової перемінної, з подальшою індивідуалізацією принципу реактивності, в залежності від аперцепції, спадковості, поточного фізіологічного стану, природи задіяного стимулу, а також роботах Берреса Фредеріка Скіннера (Burrhus Frederic Skinner), який, враховуючи принципи респондентної поведінки, як відповіді на знайомий стимул,

доводив поведінкову контрольованість відстроченим результатом, у межах досліджень “оперантного обумовлення” (“оперантний біхевіоризм”) [2, 4, 16, 43, 46].

Відповідно до висновків, стосовно критичного рівня важливості взаємозв'язку високої швидкості набуття та зберігання форм оперантної поведінки із механізмами підкріплення, було виявлено чотири основних типи впливу: підкріплення з постійним співвідношенням (підкріплення застосовується при отриманні заздалегідь визначеної кількості специфічних реакцій), підкріплення з постійним інтервалом (підкріплення застосовується із визначеним інтервалом періодичності), підкріплення з варіативним співвідношенням (підкріплення застосовується з певною вірогідністю, відповідно до варіацій значень числа реакцій у певному діапазоні), підкріплення з варіативним інтервалом (підкріплення застосовується в умовах невизначеного часового інтервалу, де швидкість реагування є прямою функцією інтервального проміжку) [46].

В рамках досліджень впливу підкріплення та методів аверсивного поведінкового контролю, науковцями, поряд із первинним підкріпленням, яке охоплює події та об'єкти, здатні безпосередньо задовольняти біологічні потреби, не звертаючись до асоціативних зв'язків, та вторинним (умовним) підкріпленням, що формується на аперцептивних асоціаціях, підкреслено критичність результуючих наслідків впливу аверсивних стимулів на рівень поведінкової реактивності. В подальшому, було виділено чотири загальних підходи до формування контрольованої поведінки, заснованих на оперантному обумовленні: пред'явлення позитивного стимулу у рамках позитивного підкріплення, видалення аверсивного стимулу (негативне підкріплення), пред'явлення аверсивного стимулу (позитивне покарання), видалення позитивного стимулу (негативне покарання). Враховуючи здатність до коректного реагування на відмінні стимульні впливи (фактор стимульного розрізнення), Скіннер підкреслював тенденцію застосування підкріпленої поведінкової моделі, щодо невизначеної кількості подібних ситуацій (стимульна генералізація). Відповідно, було рекомендовано виключно позитивне підкріплення, як найбільш дієвий спосіб формування поведінкових моделей - на противагу

негативному впливу поведінкового контролю механізмами аверсивної стимуляції. Надання зазначеної переваги зумовлено формуванням виражених негативно-емоційних та соціально-деструктивних побічних ефектів, пов'язаних із втратою самоповаги, впевненості, розвитком поведінки антисоціальної спрямованості, у зв'язку із використанням особою, сформованих на аверсивних (карних) підкріпленнях, генералізованих поведінкових алгоритмів [35, 46].

Важливо підкреслити особливий статус емоційного фактору при реалізації цілеспрямованої поведінки - розгалужуючись на первинні (автоматизоване відреагування на вплив подразників, яке проявляється з перших місяців життя, без опосередкованості соціально-культурним впливом: радість, здивування, печаль, відраза, гнів, страх) та вторинні (формується після становлення самосвідомості, інтегративного засвоєння притаманних суспільству стандартів, правил поведінки та норм: емпатія, любов, заздрість, провина тощо) [22], емоції визначаються дослідниками як психічне відображення, що виявляється у безпосередньому упередженому переживанні, обумовленому взаємозв'язками власних потреб із об'єктивними властивостями явищ та ситуацій [25, 34, 40].

Аналізуючи наукову літературу, необхідно підкреслити вагомий внесок у розуміння емоцій, як впливового фактору, в концептуальних аргументаціях З. Фройда, Г. Спенсера, К.Е. Ізарда, Н. Холта, Дж. Даффі (1962), Д. Ліндслі (1957), Б. Вейнера (1985), Д. Хебба, Ч. Дарвіна (1872), Г. Шлосберга (1941), С. Шехтера (1971), Р. Плутчика (1962, 1980), Л. Фестінгера, Р. Вудвортса (1938) та ін. [11, 19].

В свою чергу, емоційні стани, що представлені сукупністю довготривалих емоційних проявів психосоматичного рівня, залежать від інтенсивності актуальної потреби та суб'єктивної оцінки вірогідності її задоволення, супроводжуючись підвищенням або зниженням особистісної активності, зумовлюючи функціональний стан ендокринної, дихальної, серцево-судинної тощо систем. [5, 7].

Враховуючи зазначене, доречно вважати важливими науковими здобутками, стосовно нейрофізіологічних основ формування моделей оперантної поведінки, дослідження реакцій самостимуляції (самоподразнення), які за умов впливу

подразника на мозкові структури, викликають феномен винагороди емоціогенної природи (структури “винагороди” / центри “задоволення”). На противагу дослідженням позитивного емоційного відреагування, науковцями було виявлено та проаналізовано відповідальні за виклик негативних реакцій мозкові формації (напр., стимуляція мигдалини та гіпоталамуса супроводжується емоційним відреагуванням пов'язаним зі страхом, гнівом), та в подальшому доведено їх постійну взаємну конкуренцію із структурами винагороди. Нейрофізіологічні основи емоцій вперше було досліджено Джеймсом Пейпцем (James Papez), відповідно до створеної ним теорії, стосовно циркуляції збудження між мозковими структурами, із включенням гіпокампу, мамілярних ядер гіпоталамусу, передніх ядер таламусу та поясної звивини кори, до яких пізніше Полем Макліном (Paul MacLean) було додано ряд утворень, зокрема мигдалину, із подальшим об'єднанням структур під загальною назвою “лімбічна система”.

На сучасному етапі розвитку нейропсихологічних досліджень до лімбічної системи додатково включають кільцеподібно з'єднані через нервові шляхи підкіркові, кіркові структури, префронтальну (передлобову) кору, прилегле ядро (nucleus accumbens), нюхову цибулину, центральну сіру речовину середнього мозку та інші [19, 22, 27, 39], а також зазначають підтверджену роль лімбічної системи (переважно її складових структур - мигдалини та гіпокампу) у процесах запам'ятовування, зберігання та відтворення інформації, відповідно до механізмів накопичення комбінування та інтеграції, що, в свою чергу, є основою складних безумовних та умовних рефлексів [20].

Вплив емоційного фактору на векторну поведінкову спрямованість систематизовано анатомо-фізіологічною теорією емоцій Джеремі Грея (Jeremy R. Gray), в якій було розглянуто взаємодію системи наближуючої поведінки (Behaviour Approach System), яка забезпечує реагування на сигнали позитивного підкріплення (включає базальні ганглії, чорну речовину, ядра таламуса, неокортекс (моторна, сенсорна і префронтальна кора)), із системою боротьби та втечі (Fight or flight system), відповідальної за реакцію на вплив аверсивного подразника (включає

латеральний гіпоталамус, центральну сіру речовину середнього мозку, мигдалину), та системою поведінкового гальмування (Behaviour Inhibition System), що впливає на зниження рівня поведінкової активності у випадках неможливості протидії негативному впливу аверсивної стимуляції (септогіпокампадна система (перегородка, гіпокамп, зубчаста звивина, субікулум, енторинальна кора)) [22].

Враховуючи уявлення, стосовно поведінкової детермінації подразниковими впливами, та, сформованими механізмами оперантного навчання і реактивного імпринтингу поведінковими моделями, необхідно прийняти до уваги психоаналітичний напрям, де Зигмундом Фройдом (Sigmund Freud) було підкреслено вираженість інстинктивної поведінки, зумовленої наявним, відповідно до фізіологічних потреб, збудженням [46]. Вірогідно, мається на увазі вплив нейрофізіологічних та нейроендокринних механізмів регуляції (враховуючи сучасні фармакологічні висновки, стосовно критичності медіаторного значення норадреналіну, дофаміну, серотоніну, інших нейропептидів і гормонів нейромодуляторного типу [22]), які безпосередньо у теорії З. Фрейда були описані у контексті закону “збереження енергії” [46].

Згідно теорії, джерелом психічної енергії є нейрофізіологічний стан збудження, де головною поведінковою метою вважається збереження гомеостатичної рівноваги, шляхом зменшення напруги, пов'язаної із накопиченням заблокованої енергії - переважно сексуальної або агресивної. Відповідно, інстинкти було розподілено на два генералізовані класи: інстинкти забезпечення підтримки критично важливих, для збереження функціонування, процесів, під загальною назвою “Ерос”, та деструктивні (насильніцькі, агресивні) потяги, у контексті інтерпретації мотиваційних основ схильності до вбивств та самогубства, інстинкти смерті (“Танатос”) [4, 46].

Особливе значення енергії сексуальних інстинктів підкреслено використанням терміну “лібідо”, для позначення психічної енергії, здатної до розрядки виключно в сексуальній сфері. Припускаючи існування декількох сексуальних інстинктів, було створено гіпотезу, щодо послідовного становлення особистості, відповідно до етапів

психосексуального розвитку - прегенітальної (оральна, анальна, фалічна), латентної та генітальної стадій. Ерогенні зони, було розглянуто як потенційні джерела напруги, редукція якої можлива за фізичних маніпуляцій [4, 36, 46], що, у контексті нейропсихологічних досліджень, може бути інтерпретовано як вплив зазначеного феномену самостимуляції, заснованого на феномені реактивного імпринтингу.

Згідно вектору даної роботи, перевага надається зумовленості поведінкових реакцій емоційним фактором регуляції, заснованим на діяльності мозкових центрів системи винагороди - відповідно - розгляд аспектів тривірневої особистісної структури не має критичного значення. Значно важливішим, вірогідно, можна вважати дослідження впливу захисних механізмів, які доцільно розглядати в якості загальних алгоритмів відреагування на аверсивні стимули, із подальшим блокуванням асоціативних зв'язків, відповідно до описаного принципу генералізації.

При концептуальному перегляді моделей захисних механізмів, можна зазначити специфічну властивість фальсифікації сприйняття реальності, шляхом її заперечення чи кардинального спотворення. За відсутності єдиної класифікації, їх перелік не є вичерпним, має різний обсяг у наукових роботах дослідників, та розглядається відповідно до суб'єктивних поглядів, щодо рівня позитивності впливу викривлення змісту дійсності. На противагу розгляду науковцями позитивного значення захисних механізмів, із акцентуванням уваги на усуненні емоційної напруги та запобіганні поведінкової дезорганізації, прихильники негативного погляду вважають характерною властивістю захисних механізмів тенденцію до обмеження природної активності, із вірогідним впливом на розвиток психосоматичних захворювань. Прикладом можна зазначити наукові напрацювання Ф. Александера, яким було запропоновано теорію “специфічного емоційного конфлікту”, та розрізнено три форми захворювань психогенного характеру, як наслідку функціонування захисних механізмів різнорівневої інтенсивності: істеричні конверсії, вегетативні неврози та психосоматичні захворювання [37, 44, 46]. Загалом, окрім, власне, З. Фрейда, класифікації захисних механізмів розроблялися, доповнювалися та вивчалися Анною Фрейд (Anna Freud), Р. Плутчиком (R. Plutchik),

Келлерманом (Н. Kellerman), Конте (Н. Conte), Бондом (М. Bond), Ненсі Мак-Вільямс (Nancy McWilliams), Дж.Вайлант (G. Vaillant) та ін.

Серед науковців України, які опрацьовували питання захисних механізмів, можна відзначити Н. В. Шавровську, Т. М. Кирпенко, О. Г. Максименко, Д. С. Тітаренко, О. Я. Гошовську, І. Ю. Антоненко, Я. С. Андрушко [42], О.С. Кочаряна та ін.

Відповідно до різних підходів поняття психологічного захисту може бути розглянуте як: викликаний внутрішнім або зовнішнім конфліктом механізм адаптивної перебудови сприйняття; спрямована на ліквідацію наслідків психічної травми психічна діяльність; спосіб інформаційної переробки; оборонні форми відреагування на патогенні ситуації; способи репрезентації спотвореного сенсу; пов'язані з травмуючими подіями автоматизми (перцептивні, інтелектуальні, рухові) тощо [9, 36].

Найбільш поширеними серед класифікацій є механізми: категоричного неприйняття фактичних обставин дійсності (**заперечення**), усунення переживань, із подальшою неможливістю усвідомлення внутрішніх конфліктів та пригадування травматичних подій (**витіснення**), фрустраційної розрядки пригнічених емоцій у взаємодії із доступними об'єктами (**заміщення**), неусвідомленого звернення до попередніх поведінкових рівнів пристосування (**регресії**), формування логічних установок, заснованих на некоректних аргументаціях, з метою самовиправдання (**раціоналізації**), несвідомих спроб подолання реальних і уявних недоліків, пов'язаних із суб'єктивними відчуттями слабкості та незахищеності (**компенсації**), спрямування неприйнятних інстинктивних імпульсів до суспільно дозволених рівнів реалізації (**сублімації**), підміни неприйнятних спонукань протилежними тенденціями, двоступеневого характеру прояву - реакцій витіснення з подальшим посиленням змістовно протилежних поведінкових форм та особистісних цінностей (**реактивної формації**), збереження самоповаги, шляхом перекладання

відповідальності, перенесення власних негативних якостей на оточуючих (**проекції**), інтерналізації, впливом якої, за умов виникнення негативного ставлення до суб'єктивно значимих осіб, через інтроекцію обвинуваченого, може зумовлюватись формування упередженого ставлення до власної особистості (**інтроекції**) [9, 37, 44, 46, 47].

Відзначаючи символічність неконтрольованих асоціацій, пов'язану із проекцією внутрішнього, неусвідомлюваного сенсу, представниками психоаналітичного напрямку використовуються методи вільних асоціацій, методи аналізу сновидінь, опору, перенесення, з подальшою інтерпретацією змісту, послідовності висловлювань, та виявленням обставин їх блокування [46]. Відповідно, зважаючи на фундаментальне значення асоціацій для психоаналітичної діяльності, а також у зв'язку із розглядом механізмів формування стимульної генералізації оперантного біхевіоризму Скіннера, важливим є опис поняття та огляд особливостей їх формування у межах асоціативного напрямку.

Асоціативною психологією пояснюються закономірності процесів пам'яті, механізмами взаємозв'язку між окремими психічними феноменами, за принципами асоціацій, заснованих на відображенні у психіці зв'язків, поєднаних фактором суміжності у часі або просторі (за суміжністю), зумовлених подібністю (за схожістю), або протилежністю ознак, предметів чи явищ, за певним аспектом (за контрастом). До окремої групи віднесено причинно-наслідкові асоціації, які відображають причинні залежності між стимулами-подразниками [4, 40, 41]. У даному контексті, можливо припустити обумовленість відмінностей відреагування, результатами мисленнєвих операцій - особливо при створенні поведінкового патерну підкріпленням варіативного співвідношення або варіативного інтервалу, де доцільність подальшого застосування моделі залежить від коректності встановлення причинно-наслідкового зв'язку.

Незважаючи на критику теорій асоціаністського вектору, стосовно механістичного трактування поведінкової детермінованості, її фундаментальні

положення було включено до праць Д. Берклі (Berkeley) та Д. Юма (Hume) у контексті розгляду зв'язку феноменів у свідомості, Д. Гартлі (Hartley), яким було створено систему матеріалістичного асоціанізму, Гельмгольца (Helmholtz) при розгляді асоціацій у дослідженнях органів чуттів, Ч. Дарвіна (Darwin) при асоціативному поясненні емоційного фактору, Г. Спенсера (Spencer) стосовно досліджень адаптивної функції психіки в поведінці. Особливий статус асоціацій підкреслено у дослідженнях рефлексів головного мозку, та умовнорефлекторної діяльності, що мало безпосередній вплив на розвиток біхевіоральних поглядів [40]. Серед українських науковців, значний внесок до вивчення закономірностей, пов'язаних із асоціативною теорією, було зроблено Г. Середою, С. Бочаровою, Т. Хомуленко та ін. [41].

Аналізуючи механізми формування поведінкових патернів, необхідно підкреслити факт критичного значення взаємоузгодженості та несуперечливості моделей між собою. У якості інтегративної структури, в межах кваліфікаційної роботи, розглядається характер особистості, який науковцями визначено як впорядковану та динамічну сукупність стійких психічних властивостей індивіда, в яких відображено способи емоційного відреагування та особливості поведінки по відношенню до себе, інших, дорученої справи та власності. Формуючись під впливом навколишнього середовища (включно із фактором виховання) та власної діяльності, особливості характеру залежать від обставин життєвого шляху в конкретно-історичних умовах [12, 26, 40], розглядаючись, у контексті адекватної доцільності своїх проявів, в трьох варіаціях: норми, крайньої вираженості певних аспектів (рівні прихованих та явних акцентуацій), значних відхилень (психопатії) [13].

Посилення окремих особливостей характеру або їхніх сполучень, що виявляється у характерному ставленні особистості до психологічних впливів певної категорії [12, 40], було описано під поняттям акцентуацій Карлом Леонгардом (Karl Leonhard), з подальшою класифікацією та їх розподілом на гіпертимний, дистимний, циклоїдний, збудливий, застрягаючий, педантичний, стурбований, емотивний,

демонстративний, екзальтований, екстравертований, інтровертований типи [12, 25]. Межуючи із психопатіями, акцентуації представляють собою крайні варіанти норми, відрізняючись відсутністю одночасного прояву властивої психопатіям тріади ознак (стабільності характеру в часі, тотальності проявів, соціальної дезадаптації) [13] та вразливістю виключно до специфічних психотравмуючих впливів адресованих до «місця найменшого опору» характеру даного типу [12, 40]. Важливо зазначити, що маючи тенденцію до прояву на ранніх етапах становлення особистості, більшість акцентуацій компенсуються, проте, під довгостроковим впливом складних психогенних ситуацій, стають передумовою формування гострих афективних реакцій, неврозів, психопатичних розладів розвитку [40].

При розгляді характеру, доцільним є звернення до нейропсихологічних та психофізіологічних досліджень, щодо зумовленості індивідуальних відмінностей швидкістю та точністю утворення умовних реакцій. Враховуючи результативні висновки, впроваджені при дослідженнях типів вищої нервової діяльності (ВНД), в основу яких покладено фундаментальні властивості нервових процесів - збудження та гальмування, їх врівноваженість та рухливість [4, 13], важливе значення має огляд закономірностей взаємозв'язку характеру із темпераментом.

Відповідно до аналізу наукових джерел [12, 26, 40], темпераментом визнається комплекс фізіологічно зумовлених типом ВНД індивідуальних особливостей, що характеризує динамічну сторону перебігу психічних реакцій - інтенсивності і швидкості реагування, ступінь емоційної збудливості та врівноваженості - обумовлюючи загальні особливості пристосування до навколишнього середовища.

Наразі науковцями розроблено чотири підходи до розгляду зазначеного взаємозв'язку: ототожнення темпераменту і характеру (прикладом є теорія конституціонального підходу); протиставлення, де ключове значення характеру полягає у подоланні вроджених (первинних) реакцій темпераменту, відповідно етапам особистісного розвитку; визнання темпераменту елементом характеру, де вроджений конституціональний тип нервової діяльності набуває нових характеристик, обумовлених закріпленням оптимальних поведінкових відповідей на

вплив зовнішнього середовища; визнання темпераменту незмінною динамічною частиною та основною природою характеру [29].

Отже, в умовах відсутності єдиного парадигмального підходу, доцільною є інтеграція певних аспектів науково доведених фактів, із подальшим виявленням загальних закономірностей. Відповідно, на протигагу суперечностям стосовно необхідності розгляду структури свідомості, у межах кваліфікаційної роботи акцентовано увагу на детермінації поведінкового відреагування специфічними моделями поведінкових алгоритмів, сформованих оперантним наuczінням та фактором реактивного імпринтингу.

1.2. Дезадаптація як наслідок залежних та контрзалежних поведінкових стратегій

Визначаючи поведінку формою адаптації, яка проявляється системою, спрямованих на безпосередній контакт із оточуючими об'єктами, послідовних дій, опосередкованих зовнішньою та внутрішньою (психічною) формами активності [3, 32, 38, 40], зазначимо, що девіантною поведінкою вважаються вчинки, які порушуючи встановлені в суспільстві моральні та правові норми, в подальшому, призводять до покарання, ізоляції, виправлення або лікування [38]. Аналізуючи наукові матеріали, можливо зустріти роз'яснення сутності девіантної поведінки, через взаємозв'язок із існуючими поведінковими стандартами (нормами), де, у результаті порівняльного співвідношення, визначають рівень досконалості поведінкових проявів, виокремлюючи нормативну та ненормативну (креативну або девіантну) поведінку[6].

Формами порушень соціалізації особистості визначають деіндивідуалізацію (конформізм), дезінтеграцію (дисоціацію), десоціалізацію, та, власне, соціальну дезадаптацію, яка характеризується небажанням виконувати встановлені соціумом вимоги, реалізуючи власну індивідуальність у конкретних соціальних умовах. Дезадаптивна схильність передбачає існування специфічно-поведінкових характеристик, які проявляються у вигляді конфліктності, неадаптивного

протистояння реальності, соціально-психологічної ізоляції, та має рівневу структуру, відповідно до наявності або відсутності патохарактерологічних ознак тотальності та стабільності дезадаптаційних процесів [38]. З огляду на контекстуальний взаємозв'язок акцентуацій, представлених крайніми варіантами вираженості рис характеру [12, 40], із формуванням девіантної поведінки, яка у межах психіатричного підходу до оцінки поведінкової норми розглядається як передумова виникнення психічних розладів і захворювань [38], доцільно зробити висновок, що патологія, через різнорівневі проміжні ланки, пов'язана з нормою та заснована на її кардинальних змінах.

Особливості детермінації девіантної поведінки, в залежності від спрямованості на соціальний, біологічний, чи психологічний концептуальний вектор, розглядались Е.Дюркгеймом, Р.Мертонем, Т.Парсонсом, Н.Дж.Смелзером, Сазерлендом, Ч.Ломброзо, Ф.Гальтоном, Е.Кречмером, К.Лоренцом, З.Фройдом, А.Адлером, К.Хорні, Е.Еріксоном, Дж.Уотсоном, Б.Ф. Скіннером та ін. [23]. На сучасному етапі мотивація девіантних форм поведінки були предметом дисертаційних досліджень І. І. Чхеайло, Д. В. Гордевського, В. В. Білецького, В. С. Ларцева, Л. П. Котлярова, В. О. Довгополюка, А. В. Нікітіна, О. В. Синєокого, О. С. Поліщука, І. М. Бакуми та ін. [8].

В результаті опрацювання літератури [1, 6, 23, 31, 38] важливо відзначити різновидом деструктивно-девіантної поведінки, адиктивну, яка полягає у спрямованості на штучну зміну психічного стану, шляхом вживання речовин, здатних впливати на нервову систему та біохімічні процеси (хімічна: тютюнопаління, токсикоманія, наркозалежність, алкогольна залежність), або шляхом фіксації уваги на певних предметах чи видах діяльності (нехімічна: адикції відносин (токсична любов, любов-залежність, любов-манія, любов-прихильність), сексуальна залежність, гемблінг, ігрова залежність, трудоголізм, біохімічні залежності (булімія, анорексія) тощо), що супроводжується інтенсифікацією емоцій.

Фундаментальну роль у формуванні адиктивної поведінки відіграє активація спеціалізованої мережі нейронів системи винагороди, що призводить до подальшого

затвердження моделі поведінкового алгоритму, відповідно до принципів оперантного навчіння та реактивного імпринтингу - інтенсивної стресової дії, супроводжуваної фіксацією специфічного переживання, підкріпленого психоемоційною реакцією, при зумовленості компульсивності потягу гіперактивацією дофамінового синапсу [28].

Значним внеском до вивчення закономірностей формування та попередження адиктивної поведінки можна вважати роботи Р. Брауна, Х. Мілкмана, С. Сандервірта, Д. Пайнза. В Україні проблеми адиктивної поведінки досліджують Н. Максимова, Толстоухова, Н. Пихтіна та інші [31]. У дослідженнях міжособистісної залежності доцільно зазначити важливість проведених досліджень невротичної потреби в любові (К. Horney), токсичного кохання (Р. Melody), любові-залежності (V. Satir), любові-манії (S. Peele, A. Brodsky), любові-прихильності (Р. Shaver, С. Hazan, D. Bradshaw) [18].

Серед факторів, обумовлюючих залежну поведінку прийнято виокремлювати [23, 31, 38]: спадково-генетичну схильність до залежності, що зумовлює ступінь початкової толерантності, а також, спричинені травмами, інфекційними захворюваннями чи органічними патологіями, затримки в психічному та фізичному розвитку (**біологічний**); загальну соціально-економічну нестабільність суспільства із толерантним ставленням до адиктивно-девіантної поведінки, доступність речовин і специфічних видів діяльності, здатних викликати залежність, а також інші негативно-заохочувальні фактори макросоціального та мікросоціального рівнів (**соціальний**). **Особистісні** детермінанти, в свою чергу, засновані на недостатності інтегративно-адаптивних особливостей, та наявності сформованих, в результаті соціалізації, специфічних рис, описаних у концепції залежної особистості, із включенням проявів інфантилізму, максималізму, егоцентризму, поведінкової ригідності, сугестивності та наслідуваності, прогностичної некомпетентності, наївності, цікавості до пошукової активності, яскравістю уяви, вражень і фантазій, нетерплячості, схильності до ризику, чуттєвої безпосередності, страху бути покинутим.

На противагу особливостям залежної поведінки, увага приділяється феномену контрзалежності, поглиблено розглянутому Баррі К. Уайнхолдом та Дженей Б. Уайнхолд, а також опрацьовано у роботах О. С. Кочаряна, Н. Н. Терещенко, Г. Гиршфильда, Роберта В. Файерстоуна (R.W. Firestone), Д. Катлетт (J. Catlett) та інших науковців, відповідно до питань проблематики міжособистісної взаємодії [17]. При здійсненні огляду літератури [10, 18, 49, 50], було зазначено, що для людей контрзалежного типу характерне ототожнення близькості із ризиком порушення власних кордонів, втратою особистісної суверенності, через наявність потреби до стійкої емоційної прив'язаності співзалежних моделей відносин, що призводить до уникання ситуацій інтимного спілкування, відстороненості від дійсних почуттів, зосередженості на власній особистості із невиправдано високим рівнем самозвеличення, тенденції до звинувачення інших, демонстративності, захисної поведінки за емоційного зближення, відсутності прив'язаності до активностей та речей, маніакальної енергії, відповідності прийнятим стандартам, спрямованості на контроль потреб і поведінки інших, з метою запобігання дискомфорту, тривоги, суперечностей тощо. Критично важливими передумовами формування контрзалежної поведінки визнаються фактори відсутності емоційної близькості із батьками на протязі першого року життя, блокування емоційної сепарації протягом другого і третього року, та психологічна травматизація у результаті різних форм насильства.

Отже, адиктивна поведінка, як різновид девіантної, закріплюючись у поведінкових моделях внаслідок активації спеціалізованої мережі нейронів системи винагороди, відповідно до принципів оперантного навчіння та реактивного імпринтингу, взаємообумовлена наявністю, описаних у концепції залежної особистості, специфічних рис, сформованих в результаті соціалізації. Враховуючи взаємозв'язок адиктивної та девіантної поведінки, доцільно припустити зумовленість відхилень, у неспровокованих органічними патологіями моделях відреагування, надмірною подразниковою стимуляцією системи винагороди, або її пригніченням контрзалежними особистісними рисами.

Висновки до розділу 1

Фундаментальним вектором кваліфікаційної роботи доцільно визначати спрямованість на виявлення закономірностей поведінкової детермінації, що було відображено у теоретичній частині аналізом та систематизацією наукової літератури, стосовно нейроендокринних та нейрофізіологічних аспектів формування поведінкових моделей активацією механізмів системи винагороди, дії норадреналіну, дофаміну, серотоніну, інших нейропептидів і гормонів нейромодуляторного типу.

Зазначено механізми формування емоційно-підкріпленого відреагування, обумовленого особливостями оперантного наочіння та реактивного імпринтингу, де захисні механізми розглядаються як сформовані впливом аверсивних стимулів адаптаційні реакції. Підкреслено важливу роль несуперечливості інтеграції створених поведінкових патернів у впорядкованій та динамічній сукупності стійких психічних властивостей індивіда, заснованих на системі фізіологічно зумовлених типом вищої нервової діяльності індивідуальних особливостях. Розглянуто, пов'язані із генералізацією стимулів оперантного біхевіоризму, аспекти асоціативної психології.

Підкреслюючи поведінкову детермінованість, у контексті взаємозв'язку девіації та адикції, доцільно припустити, що девіантні моделі безпосередньо зумовлені адиктивно-компульсивною спрямованістю, провокованою подразниковим впливом генералізованого стимулу. Відповідно, закріплення поведінкових патернів обумовлено нейрофізіологічними наслідками особистісної схильності до гіперстимуляції системи винагороди, або, через розгляд стимулів, здатних задовольняти потреби стимуляції, як аверсивних, до її пригнічення контрзалежними особистісними рисами, із відповідним, до загальної поведінкової стратегії, супутнім перебігом нейроендокринних процесів.

РОЗДІЛ 2 МЕТОДИЧНИЙ РОЗДІЛ

2.1. Мета і завдання дослідження

Мета дослідження: дослідити взаємозв'язок залежних або контрзалежних особистісних рис, супроводжуваних захисними механізмами, із вираженістю дезадаптаційних особистісних особливостей.

Завдання дослідження:

1. Дослідити взаємозв'язок дезадаптивних особливостей із рівнем вираженості залежних або контрзалежних рис.
2. Виявити характерні для залежних або контрзалежних поведінкових стратегій захисні механізми
3. Проаналізувати зв'язок дезадаптивних особливостей із захисними механізмами

2.2. Характеристика вибірки для дослідження

Спектр роботи не передбачає розгляду психіатричної практики з необхідністю звернення до закладів охорони здоров'я. Для дослідження та виявлення кореляційних зв'язків рівня вираженості дезадаптації з конкретними рисами характеру, до вибірки було включено 71 дорослу особу віком від 19 до 60 років, без обмежень за статтю, статусом та професійною належністю.

2.3. Опис методик дослідження

Для досягнення поставленої мети використано чотири діагностичні методики, які, враховуючи доступність дистанційної формату проведення опитування, було сформовано в єдину Google-форму складену з чотирьох блоків:

Опитувальник структури психологічних захистів (Self-Report of Defense Styles / Defense Styles Questionnaire, DSQ-88), М.Бонд (M. Bond); (Додаток А.1) - опитувальник для визначення психологічних захистів, із, важливим для кваліфікаційної роботи, розподілом на адаптивні (ефективні) та неадаптивні (слабкоадаптивні, самопринижуючі, спотворюючі реальність) психологічні захисти.

Опитувальник складається з 88 шкальних питань (варіативність оцінки знаходиться в діапазоні від мінімальної до максимальної за 9-ти бальною шкалою).

Інтерпретація проводиться відповідно до існуючих шкал:

- шкала брехні;
- слабкоадаптивні психологічні захисти (несвідомі механізми, які призводять до відреагування на стресогенні фактори мінімізацією потягу до власної активності та ефективної взаємодії, знижуючи загальну адаптацію, проявляючись механізмами проєкції, пасивної агресії, стримування, поведінкового відреагування, уникання, споживання, регресії, іпохондрії, соматизації, фантазування);
- спотворюючі реальність психологічні захисти (несвідомі механізми, які не дозволяють сприймати реальність без значних спотворень - механізми ізоляції, всемогутності, знецінення, розщеплення, примітивної ідеалізації);
- самопринижуючі психологічні захисти (несвідомі механізми, які виявляються відмовою від прийняття власних почуттів на користь оточуючих; механізми формування реакції, заперечення, псевдоальтруїзму);
- адаптивні (ефективні) психологічні захисти - неусвідомлювані або частково усвідомлювані процеси, необхідні для продуктивної взаємодії (гумор, післядія, прогнозування, приєднання, придушення, орієнтація на завдання, сублімація).

Для більш детальної інтерпретації, поряд із групуєчими шкалами, авторами передбачено розгляд показників кожного окремого захисного механізму.

Методика визначення особливостей акцентуації / тест Леонгарда-Шмішека (Schmieschek Fragebogen); Г. Шмішек (H. Schmieschek); (Додаток А.2).

В основу опитувальника покладено розроблену К. Леонгардом концепцію акцентуованої особистості, відповідно до якої, стрижень особистості складають відповідальні за індивідуальність, розвиток та адаптацію специфічні риси, посилення вираженості яких може призводити до структурно-психологічних змін, із вірогідністю подальшого розвитку розладів особистісної структури.

Опитувальник складається з 88 питань закритого типу (відповіді “так”/“ні”), де виділено десять загальних, відповідно до систематики психопатій граничної психіатрії, акцентуйованих типи, класифікованих за шкалами опитувальника (демонстративний, педантичний, застрягаючий, збудливий, гіпертимний, дистимічний, тривожний, циклотимічний, екзальтований, емотивний). Обрахунок та інтерпретація проводиться відповідно до ключа, із урахуванням коефіцієнтів [30].

Автопортрет особистості (The Personality Self-Portrait); Дж. Олдхем, Л. Морріс (John Oldham, Lois Morris); (Додаток А.3).

Створений авторами, у відповідності до положень класифікації DSM-IV, опитувальник, призначено для визначення чотирнадцяти типів особистості - непатологічних варіацій існуючих категорій особистісних розладів. Опитувальник складається із 107 питань закритого характеру (“так, я згоден” / “можливо, я згоден” / “ні, я не згоден”), включає наступні особистісні типи, які за крайньої вираженості притаманні патологічним станам: сумлінний (нав'язливо-примусовий), самовпевнений (нарцистичний), драматичний (неприродне акторство), пильний (параноїдальний), діяльний (гранична активність), відданий (залежний), відлюдний (шизоїдний), ледачий (пасивно-агресивний), чутливий (уникаючий), ідеосинкратичний (шизопатичний), авантюрний (антисоціальний), альтруїстичний (самоприниження), агресивний (садистичний), серйозний (депресивний). Підрахунок проводиться відповідно до наданих ключів опитувальника. Отримані відповіді зображуються у вигляді кривої графіку, за яким визначаються притаманні типи особистості, які, за максимальної вираженості, визнаються домінуючими [48].

Багатофакторний особистісний опитувальник Р. Б. Кеммелла, 16PF (Sixteen Personality Factor Questionnaire, 16PF); форма С; (Додаток А.4).

За допомогою опитувальника можлива оцінка особистості за виділеними в результаті факторного аналізу факторами, до яких віднесено:

- фактор MD (самооцінка)
- фактор А: замкнутість - товариськість
- фактор В: інтелект

- фактор С: емоційна нестабільність - емоційна стабільність
- фактор Е: підпорядкованість - домінантність
- фактор F: стриманість - експресивність
- фактор G: низька нормативність поведінки – висока нормативність
- фактор H: боязкість - сміливість
- фактор I: жорсткість - чутливість
- фактор L: довірливість - підозрліість
- фактор M: практичність - мрійливість
- фактор N: прямолінійність - дипломатичність
- фактор O: спокій - тривожність
- фактор Q1: консерватизм - радикалізм
- фактор Q2: конформізм - нонконформізм
- фактор Q3: низький самоконтроль - високий самоконтроль
- фактор Q4: розслабленість - напруженість

Опитувальник форми “С” включає 105 питань закритого типу. Отримані результати обраховуються за ключем опитувальника та переводяться у стени із максимальним значенням 10 із відповідною нормою у межах 4-7 стенив), для подальшої побудови профілю особистості. Можливе додаткове проведення аналізу для виявлення факторів другого порядку, проте у контексті кваліфікаційної роботи групуючі фактори не визначені необхідними [30].

Методи обробки результатів: Для статистичної обробки отриманих результатів обрано методи описової статистики, кореляційного аналізу за методом Ч. Спірмена та факторний аналіз із використанням спеціалізованих статистичних програм “Origin Pro”, “Jamovi”, “Jasp”. Додаткові супровідні обрахунки проведено за формулами “MS Excel” та Google-таблиць.

Висновки до розділу 2

Зазначено мету та завдання емпіричного дослідження, набрано вибірку, із 71-ї дорослої особи віком від 19 до 60 років, без обмежень за статтю та професійною належністю.

Описано методики, поєднані Google-формою, із включенням опитувальника структури психологічних захистів (Self-Report of Defense Styles) М.Бонда (M. Bond), методики визначення особливостей акцентуації (тест Леонгарда-Шмішека (Schmieschek Fragebogen) Г. Шмішека (H. Schmieschek)), “автопортрета особистості” ((The Personality Self-Portrait) Дж. Олдхема та Л. Морріс (John Oldham, Lois Morris)), багатofакторного особистісного опитувальника Р. Б. Кеттелла, 16PF (Sixteen Personality Factor Questionnaire, 16PF), необхідні для визначення зв'язків та результативних показників, методами описової статистики, кореляційного та факторного аналізу.

Для аналізу результатів обрано спеціалізовані статистичні програми “Origin Pro”, “Jamovi”, “Jasp”. Супровідні обрахунки проводились за формулами Google-таблиць та MS Excel.

РОЗДІЛ 3 ЕМПІРИЧНИЙ РОЗДІЛ

3.1. Огляд загальних результатів тестування

Як вже зазначалось, до вибірки було включено 71 дорослу особу віком від 19 до 60 років, без обмежень за статтю, статусом та професійною належністю. Під час обробки результатів було виключено отримані дані від чотирьох респондентів через недостовірність отриманих результатів, відображених у низьких показниках за шкалою брехні опитувальника структури психологічних захистів. Зведені первинні дані від респондентів було обраховано формулами Google-таблиць. Враховуючи специфіку дослідження, критично важливим було виявлення кореляційних зв'язків показників крайніх варіацій вираженості нормальної поведінки, із особистісними факторами опитувальника Кеттела, з посиланням на залежні та контрзалежні особистісні риси. Враховуючи можливість інтерпретації поведінкових відхилень, як результату домінуючої мотиваційно-діяльнісної стратегії, обрано факторний аналіз.

Після зведення даних першочергово здійснено аналіз методами описової статистики, для загальної характеристики варіативності відповідей (спираючись на показники Mean, Mode, Median), огляду тенденції до зміщення середніх показників (Skewness, Kurtosis із співвіднесенням до стандартних помилок значень, через можливість оцінки достатності вибірки та наявності викидів), визначення подальших методів обробки результатів відповідно рівню нормальності розподілу (p-value of Shapiro-Wilk).

Опитувальник структури психологічних захистів (Self-Report of Defense Styles / Defense Styles Questionnaire, DSQ-88), М.Бонд (M. Bond).

Передбачені в опитувальнику чотири основні шкали групуючих факторів (слабкоадаптивні, спотворюючі реальність, самопринижуючі, ефективні) представлені у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

**Загальний аналіз методами описової статистики групуючих шкал
опитувальника структури психологічних захистів**

Descriptive Statistics				
	Слабкоадаптивні	Спотворюючі реальність	Самопринижуючі	Ефективні
Valid	67	67	67	67
Missing	0	0	0	0
Mean	4.278	3.972	3.757	6.061
Std. Error of Mean	0.107	0.123	0.137	0.123
Median	4.100	3.700	3.500	6.100
Mode ^a	3.900	3.500	3.500	6.300
Std. Deviation	0.877	1.010	1.124	1.005
Variance	0.769	1.020	1.262	1.010
Skewness	0.379	0.269	0.652	-0.113
Std. Error of Skewness	0.293	0.293	0.293	0.293
Kurtosis	-0.483	-0.659	-0.043	-0.163
Std. Error of Kurtosis	0.578	0.578	0.578	0.578
Shapiro-Wilk	0.969	0.968	0.952	0.985
P-value of Shapiro-Wilk	0.096	0.077	0.011	0.615
Range	3.600	4.600	4.800	4.400
Minimum	2.700	2.100	2.100	3.700
Maximum	6.300	6.700	6.900	8.100

^a More than one mode exists, only the first is reported

Відповідно до отриманої інформації, розподіл даних за шкалами відповідає нормальному (рис. 3.1) (у статистичних показниках “p-value of Shapiro-Wilk” невідповідність виявлено виключно за шкалою самопринижуючих захисних механізмів). Спираючись на показники моди, медіани та середнього (mean) можна підкреслити наявність тенденції відхилення від норми, у бік високих значень показників шкал спотворюючих (норма: значення в діапазоні 1,5-3,5), самопринижуючих (норма: значення в діапазоні 2,3-3,5) та ефективних (норма: значення в діапазоні 3,7-5,7) захисних механізмів (рис. 3.2).

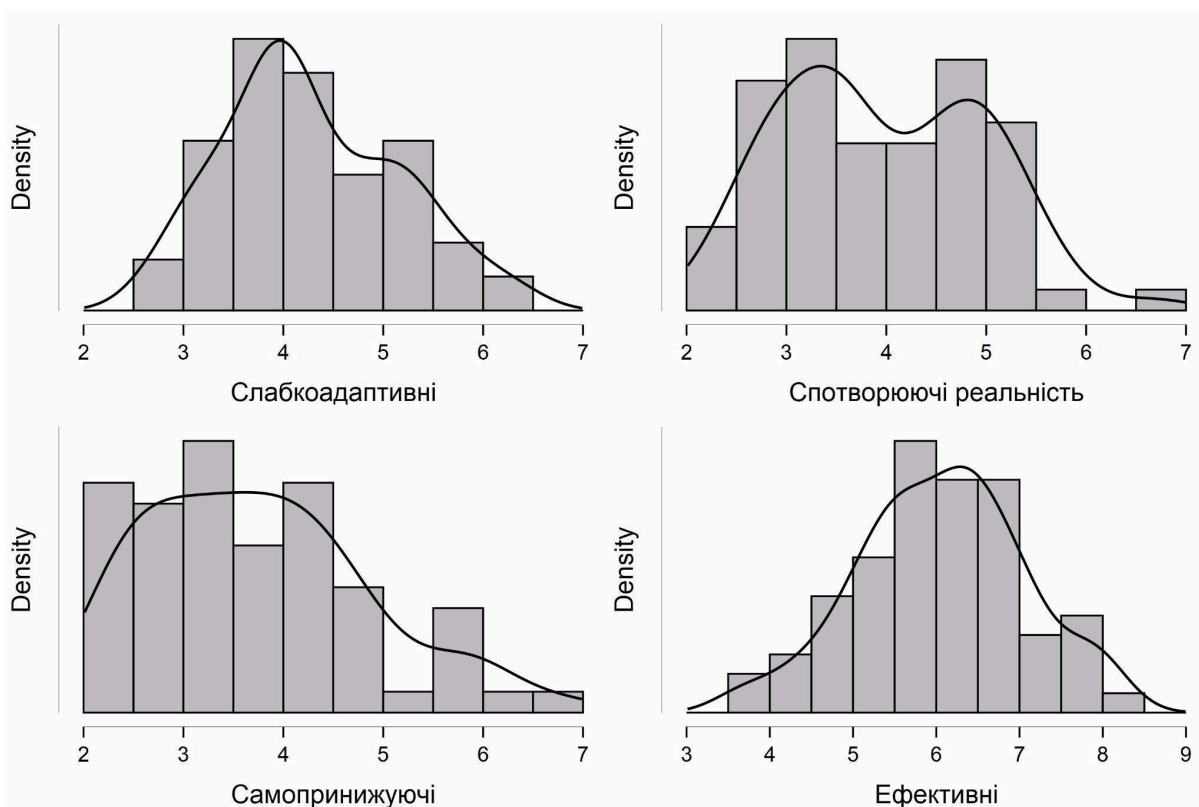

Рис. 3.1 - дані нормальності розподілу для групуючих шкал

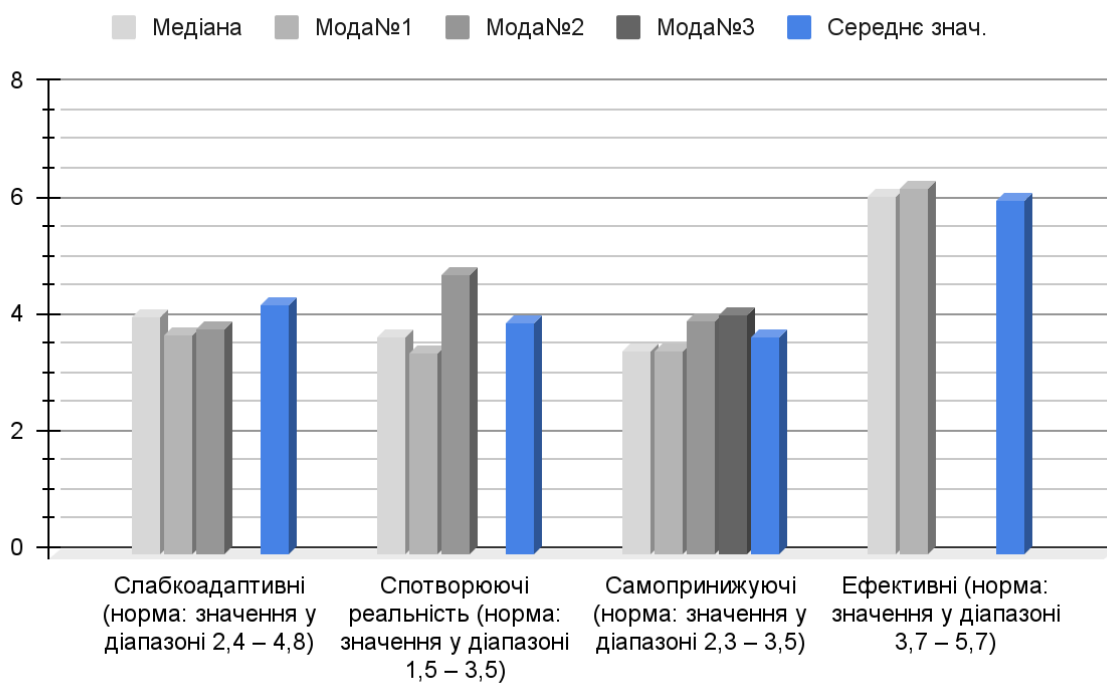

Рис. 3.2 - середні показники (медіана, мода, середнє арифметичне) для групуючих шкал

Оскільки яскраво виражених високих показників за результатами обробки даних групуючих шкал майже не виявлено, було проведено детальний розгляд кожного окремого включеного захисного механізму, з отриманням табличних даних (Додаток Б.1), та графічних показників розподілу, які в цьому розділі продемонстровано на рис. 3.3, 3.4, 3.5, 3.6 із позначенням варіації середніх значень.

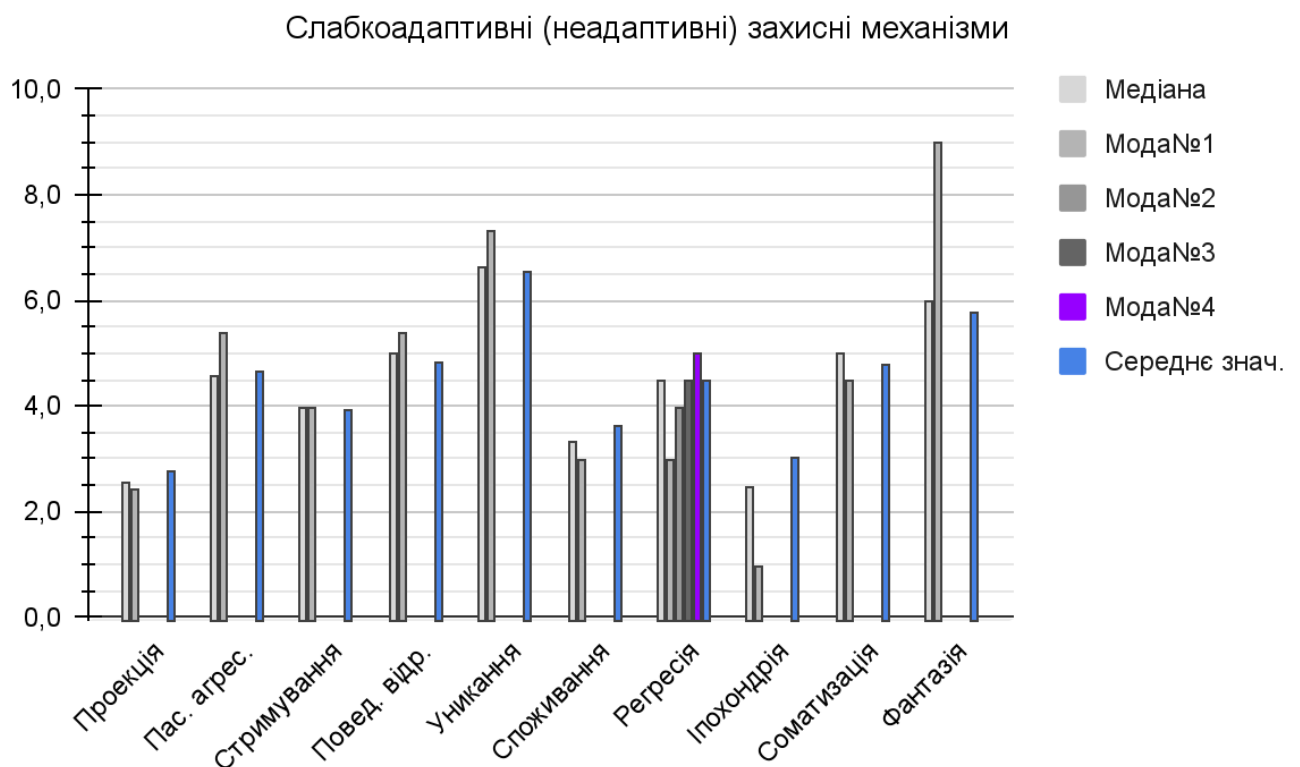

Рис. 3.3 - середні показники (медіана, мода, середнє арифметичне) даних за неадаптивними захисними механізмами

Найбільшими показниками за значенням моди є захисні механізми фантазування (характеризується переходом до сфери фантазій при зіткненні з проблемними ситуаціями) та уникання (супроводжується активним уникненням як реальних об'єктів так і власних думок, почуттів, намірів, досвіду тощо), що за виявлення результативних кореляцій, може бути пов'язано із зазначеною в роботі центральною концепцією. Проте відповідно до гіпотези, у співвідношенні до виражених показників, незвичним видаються посередні показники регресії (4,48),

що може бути обумовлено недостатністю вибірки, викидами та вірогідно пов'язаних з нею високих показників дисперсії шкал (напр.: Variance для шкали фантазування складає 6,077, з відсутністю нормальності розподілу ($p < 0.001$) від'ємних показників Skewness з відповідним значенням станд. похибки (Skewness -0.259 / std. error of Skewness 0.293), значенням Kurtosis -1.143 та std. error of Kurtosis 0.578, що демонструє симетричний розподіл за наявності викидів).

У загальному вигляді дисперсійний розкид варіює від 0.962 до 7.298 (шкала сублімації), при відсутності нормального розподілу за шкалами проєкції, споживання, іпохондрії, фантазії.

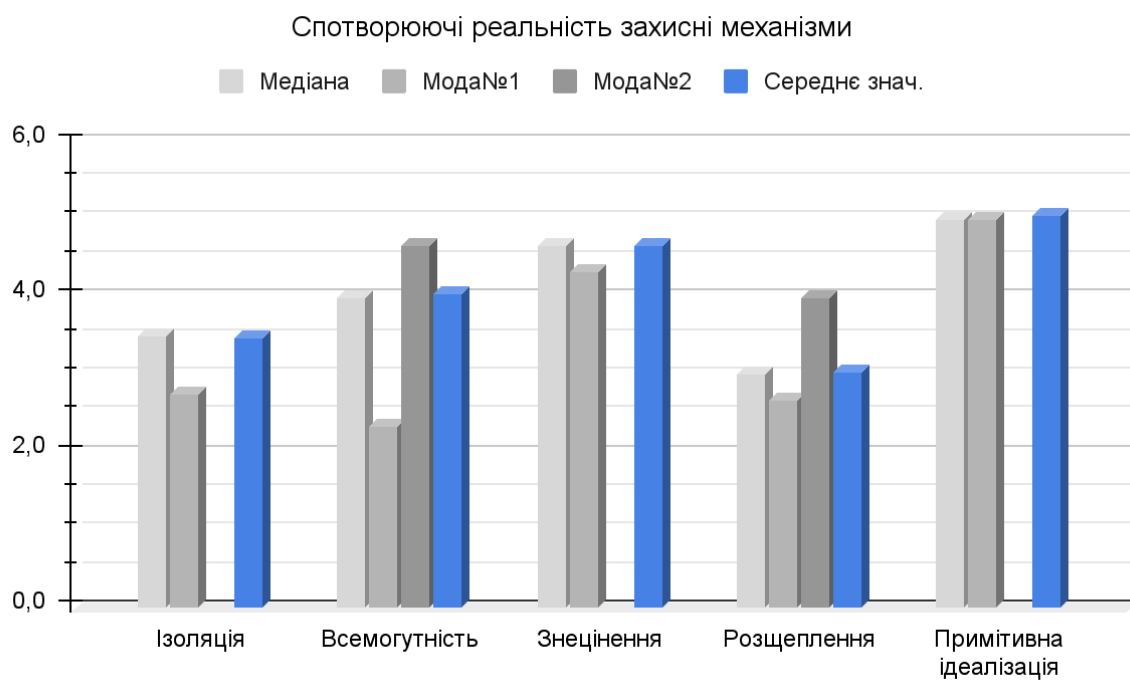

Рис. 3.4 - середні показники (медіана, мода, середнє арифметичне) даних за спотворюючими захисними механізмами

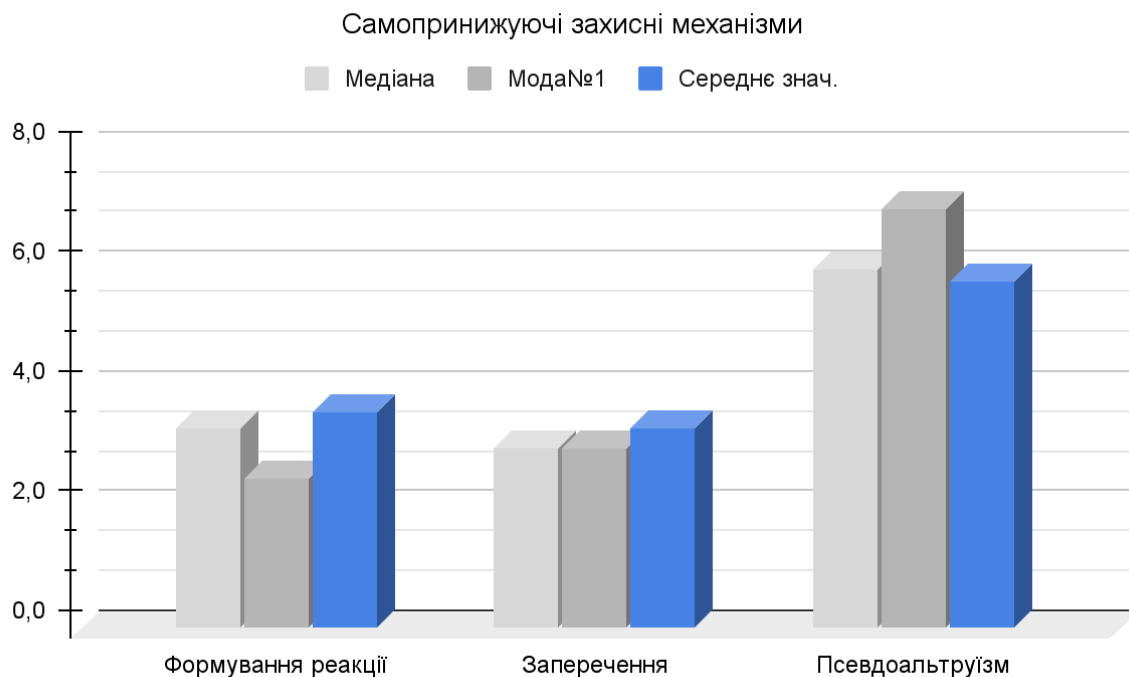

Рис. 3.5 - середні показники (медіана, мода, середнє арифметичне) даних за самопринижуючими захисними механізмами

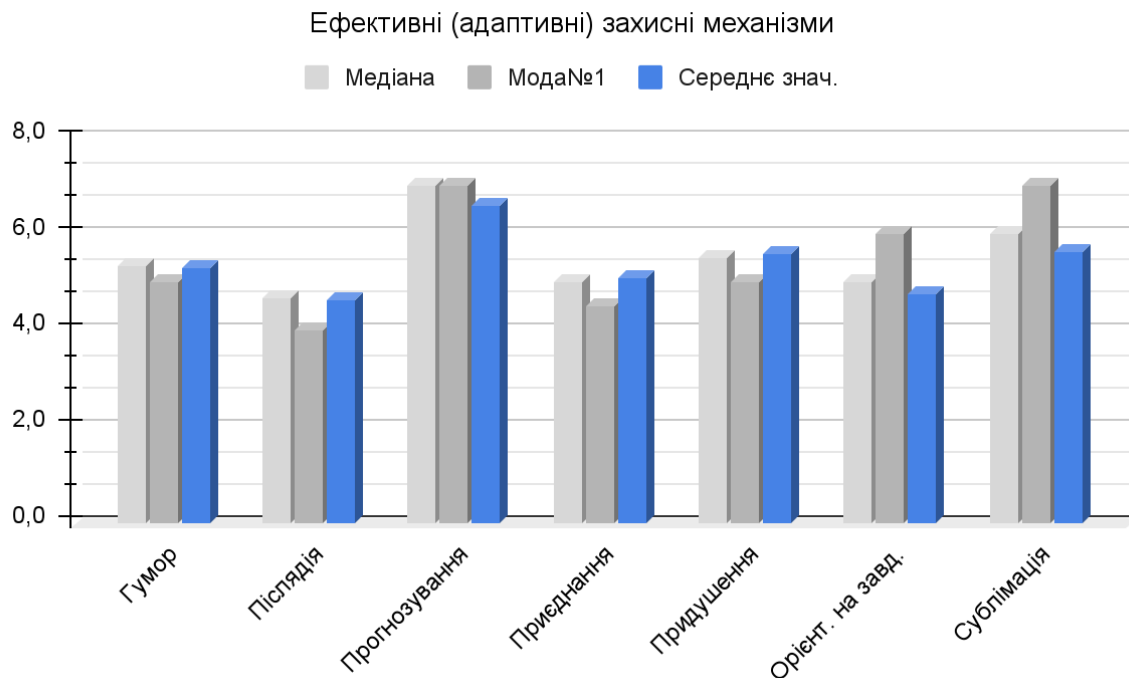

Рис. 3.6 - середні показники (медіана, мода, середнє арифметичне) даних за адаптивними захисними механізмами

У зв'язку із критичним значенням встановлення кореляцій відмінної від нормативної поведінки з конкретними особистісними рисами, необхідним є виявлення яскраво виражених показників опитувальників. За результатами аналізу, відповідно до співвідношення наявних значень асиметрії та стандартної похибки асиметрії, нормальності розподілу та середніх значень, доцільним є звернення уваги на шкали із високими показниками середніх (у тому числі показників мод та медіан), за нормального розподілу або за розподілу відмінного від нормального за умов значної, не супроводжуваної викидами, асиметрії, для прийняття рішення про доцільність подальшого проведення факторного аналізу. Шкалами, з найвищими оцінками, є: уникання, фантазування, псевдоальтруїзму, прогнозування, придушення, сублімації (Таблиця 3.2), що надає змогу припускати можливість виявлення зв'язків при проведенні дослідження незважаючи на кількісну обмеженість вибірки.

Таблиця 3.2

Загальний аналіз методами описової статистики зведених даних шкал з найвищими середніми показниками (mean/mode/median)

Descriptive Statistics						
	Уникання	Фантазія	Псевдоальтруїзм	Прогнозування	Придушення	Сублімація
Valid	67	67	67	67	67	67
Missing	0	0	0	0	0	0
Mean	6.543	5.791	5.806	6.597	5.582	5.627
Std. Error of Mean	0.188	0.301	0.268	0.231	0.196	0.330
Median	6.700	6.000	6.000	7.000	5.500	6.000
Mode	7.300	9.000	7.000	7.000	5.000	7.000
Std. Deviation	1.538	2.465	2.197	1.887	1.606	2.701
Variance	2.366	6.077	4.825	3.562	2.580	7.298
Skewness	-0.558	-0.259	-0.470	-0.821	-0.419	-0.388
Std. Error of Skewness	0.293	0.293	0.293	0.293	0.293	0.293
Kurtosis	-0.065	-1.143	-0.763	0.336	0.003	-1.189
Std. Error of Kurtosis	0.578	0.578	0.578	0.578	0.578	0.578
Shapiro-Wilk	0.966	0.921	0.932	0.924	0.955	0.898
P-value of Shapiro-Wilk	0.060	< .001	0.001	< .001	0.016	< .001
Range	7.000	8.000	8.000	8.000	7.000	8.000
Minimum	2.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
Maximum	9.000	9.000	9.000	9.000	8.000	9.000

Важливо зазначити, що отримана інформація описової статистики не може бути використана для створення окремих моделей, оскільки незважаючи на інформативність отриманих даних, що підкреслюють виражені особистісні особливості, результатом, вірогідно, буде спроба здійснення пошуку кореляцій та прихованих факторів непов'язаних шкал, з наближеними до нуля показниками Measure of Sampling Adequacy та Kaiser-Meyer-Olkin.

Опитувальник Шмішека / тест Леонгарда-Шмішека (Schmieschek Fragebogen); Г. Шмішек (H. Schmieschek)

Спираючись на середньостатистичні показники з отриманих даних (Додаток Б.2) можливо робити висновки про загальну вираженість акцентуацій - mean варіюється у межах від 10.701 до 16.522, median від 9.000 до 18.000, mode від 9.000 до 18.000 (норма < 12; крайній варіант норми <14). Найвищі показники мають шкали гіпертимічності, емотивності, та демонстративності.

Розподіл всіх даних відмінний від нормального, співвідношення Skewness до std. error of Skewness не виявляє асиметрії.

Автопортрет особистості (The Personality Self-Portrait); Дж. Олдхем, Л. Морріс (John Oldham, Lois Morris)

Загальні показники (Додаток Б.3) знаходяться у межах середньої вираженості: mean від 3.209 до 8.224 (найвищі показники представлені шкалою драматичності), median від 3.000 до 8.000 (максимальні значення опитувальника складають від 14 до 18). Skewness має виражену позитивну асиметрію (показники шкал пильності, відлюдності, авантюристичності, діяльного типу, агресивності). Нормальність розподілу характеризує шкали самовпевненості, сумлінності та серйозності.

Багатофакторний особистісний опитувальник Р. Б. Кеттелла, 16PF (Sixteen Personality Factor Questionnaire, 16PF). Форма С.

Описовими статистичними методами (враховуючи переведення балів у стени, відповідно до умов інтерпретації стандартизованих відповідей опитувальника) визначено варіювання середніх показників близько до нормальних значень (4-7) (Додаток Б.4). Перевищення норми зафіксовано за шкалами L (довірливість -

підозрілість; 7.045), О (спокій - тривожність; 7.343). Близьке значення до високих показників має граничне середнє значення (6.149) за шкалою Е (підпорядкованість - домінантність). Нормальність розподілу: шкали MD (самооцінка), F (стриманість - експресивність), І (жорсткість - чутливість), N (прямолінійність-дипломатичність). Статистично значуще негативне зміщення асиметрії (Skewness) простежується за шкалами В (інтелекту) та М (практичності - мрійливості).

3.2. Аналіз зв'язку даних опитувальників

Кореляційний аналіз

Для подальшого факторного аналізу було проведено непараметричний статистичний аналіз, з виявленням найбільш стійких та достовірних взаємозв'язків показників вибірки коефіцієнтом рангової кореляції Ч. Спірмена, до якого було включено всі шкали опитувальників, крім групуючих за DSQ-88. В результаті обробки було отримано результати (Таблиця 3.3) із статичним значеннями $p < .001$ для всіх показників, та мінімальними значеннями Value (Spearman's rho) $> 0.4 / < -0.4$.

Таблиця 3.3

Зведений загальний кореляційний аналіз даних за методом Ч. Спірмена

		S. rho			S. rho
Проекція	Іпохондрія	0.526	Гіпертимічні	Демонстративні	0.471
	Розщеплення	0.410		(F) стрим. експресивн.	- 0.405
	Неврівноважені	0.504		(H) боязкість сміливість	- 0.440
	(A) пильний	0.575	Педантичні	Екзальтовані	0.538
	(B) відлюдний	0.442		(A) пильний	0.408
	(C) ідеосинкр.	0.621	Циклоти-мічні	(E) діяльний	0.501
	(D) авантюрний	0.496	Неврівноважені	(A) пильний	0.523
	(E) діяльний	0.609		(B) відлюдний	0.417
	(G) самовпевнений	0.620		(C) ідеосинкр.	0.472
	(H) чутливий	0.474		(E) діяльний	0.435
	(I) відданий	0.484		(K) ледачий	0.485

	(К) ледачий	0.504		(N) прямолін. дипломатичн.	- 0.409
	(М) альтруїстичний	0.568	Екзальтовані	(Е) діяльний	0.417
	(N) серйозний	0.403	Пильний	(Н) боязкість сміливість	- -0.441
Пасивна агресія	Поведінкове відреагування	0.476		(В) відлюдний	0.591
	Уникання	0.403		(С) ідеосинкр.	0.790
	Неврівноважені	0.473		(D) авантюрний	0.539
	(А) пильний	0.430		(Е) діяльний	0.631
	(С) ідеосинкр.	0.429		(G) самовпевнений	0.547
	(Е) діяльний	0.476		(Н) чутливий	0.415
	(К) ледачий	0.507		(I) відданий	0.547
	(М) альтруїстичний	0.435		(К) ледачий	0.633
				(L) агресивний	0.413
Стримування	Знецінення	-0.404		(М) альтруїстичний	0.541
	(Н) боязкість сміливість	- -0.414		(N) серйозний	0.470
	Регресія	0.474		(Q4) розсл. напруж.	- 0.424
	Тривожні	0.480			
	(Н) чутливий	0.597	Відлюдний	(С) ідеосинкр.	0.641
	(I) відданий	0.506		(D) авантюрний	0.486
Повед. відр.	Соматизація	0.452		(G) самовпевнений	0.517
	Післядія	0.417		(J) сумлінний	0.418
	Циклотимічні	0.493		(К) ледачий	0.493
	Неврівноважені	0.513		(L) агресивний	0.446
	(С) ідеосинкр.	0.422		(М) альтруїстичний	0.436
	(D) авантюрний	0.429	Ідеосинкр.	(D) авантюрний	0.639
	(Е) діяльний	0.618		(Е) діяльний	0.600
	(К) ледачий	0.509		(G) самовпевнений	0.655
				(К) ледачий	0.532
Споживання	(С) емоц. нестаб. стаб.	- -0.411		(L) агресивний	0.551
	Педантичні	0.442		(М) альтруїстичний	0.571
Регресія	(С) емоц. нестаб. стаб.	- -0.411			
	Тривожні	0.443	Авантюрний	(Е) діяльний	0.518
	(I) відданий	0.467		(G) самовпевнений	0.591
Іпохондрія	Соматизація	0.484		(К) ледачий	0.506

	Всемогутність	0.422		(L) агресивний	0.491
	Знецінення	0.404		(M) альтруїстичний	0.480
	Формування реакції	0.411	Діяльний	(F) драматичний	0.463
	(A) пильний	0.465		(G) самовпевнений	0.524
	(C) ідеосинкр.	0.552		(H) чутливий	0.422
	(E) діяльний	0.478		(I) відданий	0.628
	(G) самовпевнений	0.456		(K) ледачий	0.737
	(I) відданий	0.436		(M) альтруїстичний	0.472
Соматизація	Циклотимічні	0.428		(N) серйозний	0.456
	(A) пильний	0.410		(O) спокій - тривожність	- 0.468
	(E) діяльний	0.484		(Q4) розсл. - напруж.	- 0.433
Фантазія	Гіпертимічні	-0.458	Драматичний	(K) ледачий	0.467
	(C) емоц. нестаб. - стаб.	-0.463	Самовпевнений	(K) ледачий	0.518
	Дистимічні	0.416		(L) агресивний	0.598
	(H) чутливий	0.434		(M) альтруїстичний	0.489
Ізоляція	(B) відлюдний	0.484	Чутливий	(I) відданий	0.526
Всемогутність	Знецінення	0.519		(K) ледачий	0.516
	Орієнтація на завдання	0.415		(N) серйозний	0.485
	Гіпертимічні	0.462	Відданий	(K) ледачий	0.557
	(C) ідеосинкр.	0.443		(M) альтруїстичний	0.450
Знецінення	Розщеплення	0.402	Ледачий	(C) емоц. нестаб. - стаб.	-0.441
	(C) ідеосинкр.	0.463		(M) альтруїстичний	0.591
	(G) самовпевнений	0.446		(N) серйозний	0.479
Розщеплення	(G) самовпевнений	0.400		(O) спокій - тривожність	- 0.405
Форм. реакції	Заперечення	0.445		(Q4) розсл. - напруж.	- 0.434
Післядія	(K) ледачий	0.411	Серйозний	(C) емоц. нестаб. - стаб.	-0.422
Орієнт. на завд	(J) сумлінний	0.400	(O) спокій - тривожн.	(Q4) розсл. - напруж.	- 0.433

Примітка: всі показники мають значення $p < .001$; червоним відображено негативну кореляцію.

Кореляційний аналіз було використано у якості проміжної ланки загального дослідження для подальшого факторного аналізу, проведення якого є обов'язковою процедурою відповідно до поставлених задач. Крім того, зважаючи на результати кореляційної матриці, створюється висока вірогідність похибки власної інтерпретації, через складність структури та включеність високих взаємонеузгоджених кореляцій до спільних груп (напр.: Діяльний - (К) ледачий; Авантюрний - (Е) діяльний + (К) ледачий, за середньої позитивної кореляції, тощо). В цілому, зазначені у таблиці показники варіюють у межах середньої та нижньої границі високої кореляції, мультиколінеарність виключено. Незвичною видається невисока загальна кількість значущих кореляційних зв'язків зі шкалами багатфакторного особистісного опитувальника Р. Б. Кеттелла - особливо враховуючи його критичне для дослідження значення.

Факторний аналіз

Перед проведенням факторного аналізу було додатково перевірено індекс Measure of Sampling Adequacy (KMO Test), доведено показник до значення Overall MSA до значення 0.704.

Аналіз проводився із застосуванням критерія Кайзера ($\text{eigenvalue} > 1$) за Oblique обертання методом промах, оскільки нами, гіпотетично, передбачалась негативна кореляційно-факторна взаємодія.

Супровідні тести було успішно пройдено - Bartlett's Test $p < .001$ (факторний аналіз є доцільним), Chi-Squared Test Value(604.560) / df(557) < 2 ; Chi-Squared Test $p > 0.05$ (0.080). Модель повністю узгоджується з емпіричними даними, пояснюючи 45.5% загальної дисперсії (перший фактор складає 15.6%, другий 12.2%, третій 12.5%, четвертий 5.2%), включаючи чотири фактори, які графічно відображені (Таблиця 3.4) із використанням фільтрації відображення факторного навантаження за показниками > 0.4 та < -0.4 .

Таблиця 3.4

Факторна модель для відібраних кореляційним аналізом шкал опитувальників

Factor Loadings	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4	Uniqueness
Пасивна агресія	0.459				0.579
Стримування		0.789			0.346
Поведінкове відреагування	0.732				0.419
Споживання	0.428				0.754
Регресія		0.529			0.526
Іпохондрія			0.471		0.533
Соматизація	0.593				0.647
Фантазія		0.606			0.572
Ізоляція			0.626		0.632
Всемогутність		-0.487	0.514		0.485
Знецінення		-0.693	0.645		0.297
Розщеплення			0.455		0.702
Післядія					0.802
Педантичні					0.710
Циклотимічні	0.686				0.589
Неврівноважені			0.481		0.500
Екзальтовані	0.459				0.736
(A) пильний			0.574		0.253
(B) відлюдний			0.664		0.567
(C) ідеосинкр.			0.603		0.284
(E) діяльний	0.741				0.221
(F) драматичний	0.563				0.736
(H) чутливий		0.608			0.466
(K) ледачий	0.493				0.404
(N) серйозний					0.621
(O) спокій - тривожність	0.407				0.635
(M) альтруїстичний					0.486
Тривожні		0.478			0.659
(C) емоційна нестабільність - емоційна стабільність		-0.510			0.527
Дистимічні				-0.414	0.641
Заперечення				0.565	0.659
Демонстративні	0.401	-0.682			0.555
(N) прямолінійність - дипломатичність			0.525		0.770
(Q4) розслабленість - напруженість	0.554				0.597
(F) стриманість - експресивність	0.523				0.611
Проекція			0.412	0.416	0.329
(I) відданий		0.450		0.524	0.325
(H) боязкість - сміливість		-0.533	-0.421		0.543

Note. Applied rotation method is promax.

Відповідно до аналізу навантаження, до **першого фактору** (активної гіперстимуляції) належать: **(DSQ-88)**: захисні механізми **пасивної агресії** (характеризується вираженою тенденцією до пасивного опору вимогам, у вигляді цілеспрямованої неефективності, за високого рівня впертості, негативізму у контексті відповідності до очікувань), **поведінкового відреагування** (захисний механізм, що проявляється у надмірній поведінковій нестриманості, яка призводить до розрядки сформованих потягами та бажаннями імпульсів без довготривалої

затримки або пригнічення), **споживання** (характерне штучне нівелювання проблемних ситуацій через задоволення споживацького характеру; проявляється у вигляді компенсаторної поведінки), **соматизації** (реалізація внутрішніх конфліктів, через вираження на соматичному рівні, з подальшим проявом хворобливих тілесних симптомів (спазми, больові відчуття тощо); (**опитувальник Леонгарда-Шмішека**): **циклотимічний** акцентуований тип (виражена зміна дистимічних та гіпертимічних станів, із характерним коливанням настрою від підвищеного до пригніченого та депресивного), **екзальтований** тип (характерний потяг особистості до яскравості емоцій, із вираженим екзальтованим відреагуванням за крайньої внутрішньої вразливості), **демонстративний** тип (характерним проявом є прагнення справляти високе враження, привертати увагу, викликати інтерес оточуючих; загальна емоційність); (**The Personality Self-Portrait**): **діяльний** тип (яскрава та амбітна особистість з вираженим егоцентризмом, потягом до задоволень, активною сексуальною позицією, значним творчим потенціалом), **драматичний** тип (вільне вираження яскравих емоцій із відкритістю новому соціальному досвіду, значний творчий потенціал, високі комунікативні здібності, виражений потяг до міжособистісної взаємодії, флірту), **ледачий** тип (егоцентричність та емоційність; небажання підкорятися і виконувати чужі вказівки, спрямованість на встановлення автономії; за несприятливих умов особистісні особливості зазначеного типу можуть трансформуватися в пасивно-агресивний розлад, що підтверджується включенням пасивно-агресивного захисного механізму до фактору); (**16PF**): **тривожність** (вплив настрою, тенденція чутливості до схвалення оточуючими, занепокоєність, вразливість), **напруженість** (зазначається підвищена мотивація у досягненні поставлених цілей, енергійність, дратівливість), **експресивність** (виражена динамічність у міжособистісній взаємодії, емоційна яскравість, імпульсивність, нерозважливість у виборі партнера, тенденція до прояву лідерської соціальної позиції).

Другий фактор (фактор уникнення реальності) складають шкали (**DSQ-88**): **стримування** (невротичний захисний механізм, дія якого полягає у придушенні

Его-функцій, для уникнення спровокованого внутрішнім конфліктом напруження), **регресії** (несвідоме повернення на менш зрілу стадію розвитку поведінкового відреагування, емоційних реакцій, мислення), **фантазії** (уникнення конфліктів та необхідності розв'язання поточних проблемних ситуацій, через перехід на рівень фантазування та зміни сприйняття реальності, для отримання суб'єктивного задоволення, за певним збереженням критичності оцінки); зазначено *від'ємні показники* за шкалами **всемогутності** (відповідно, низький рівень задоволеності собою, невпевненість) та **знецінення** (ідеалізація при спрямованості на оточення, може проявлятися наданням високого значення власним невдачам, нереалізованим намірам); (**The Personality Self-Portrait**): **чутливий** тип (підтримання особистих контактів із вузьким колом найближчих людей, тактовність, відсутність широких зв'язків із соціумом, відмова від нового на користь звичного), **відданий** тип (надання центрального місця сфері відносин, спрямованість на підтримку значимих близьких, ідеалізація відносин); (**опитувальник Леонгарда-Шмішека**): **тривожний** тип акцентуації (акцентування уваги на невдачах, із вираженою боязкістю, невпевненістю, загальною тривожністю; тенденція до очікування негативу, покори), з відповідним *від'ємним значенням* за шкалою **демонстративності**; (**16PF**): **Емоційна нестабільність** (особа характеризується імпульсивністю, легкою зміною настрою, низькою стійкістю до фрустрації, дратівливістю), **боязкість** (тенденція до поведінкової обережності, делікатності, сприйняття оточуючого світу як загрозливого).

До **третього фактору** (фактор активного опору) віднесено (**DSQ-88**) **іпохондрію** (супроводжується перекладанням відповідальності на інших, з подальшою відмовою від допомоги через нереалізовану внутрішню агресію; тенденція до звинувачення), **ізоляцію** (емоційне відсторонення, відсутність емоційного відреагування), **всемогутність** (егоцентричність, почуття власної переваги), **знецінення** (знецінення власних потягів, почуттів, або спрямування захисного механізму до інших для подолання фрустрації), **розщеплення** (сприйняття за протилежними значеннями, амбівалентність почуттів без інтеграції

позитивного або негативного образу об'єкта), **проекцію** (перекладання відповідальності за власні неприйнятні потяги та бажання на інших); (**опитувальник Леонгарда-Шмішека**): **неврівноважений** тип (виражена імпульсивність поведінки, яка повністю спрямовує манеру взаємодії неконтрольованими мотивами, потягами та інстинктами); (**The Personality Self-Portrait**): **пильний** тип (характеризується вираженою підозрілістю, уважністю до дрібниць, загальною відмовою від залежності та підпорядкування), **відлюдний** тип (відсутність потреби у встановленні соціальних зв'язків, міжособистісних відносин, редукція емоційної компоненти, самодостатність), **ідеосинкратичний** тип (відсутність потреби в соціальних зв'язках (у контексті самодостатності), високий рівень фантазії, тенденція до творчості, дослідницька спрямованість, незалежність у поглядах); (**16PF**): **дипломатичність, боязкість**.

Четвертий фактор (фактор відповідальності) включає показники (**DSQ-88**): **заперечення** (проявляється в ігноруванні, відмові сприймати травмуючу інформацію), **проекції**; (**The Personality Self-Portrait**): **відданості**; (тест **Леонгарда-Шмішека**): *від'ємне* значення показника за шкалою **дистимічності** (відповідно, тенденція до гіпертимічності).

Висновки до розділу 3

Незважаючи на спрямованість роботи з опитування психічно здорових людей, отримання яскраво виражених показників, із відхиленням від центральної тенденції нормативної поведінки, вважалось дуже важливим. Фактор недостатності вибірки, опосередковано визначений на етапі здійснення описової статистики, аналізом співвідношення показників, не мав критичного значення, що підтверджено створенням оптимальної факторної моделі, яка за статистичними показниками та логікою охоплює тенденції поведінкових стратегій, відповідно спрямованості кваліфікаційної роботи.

Інтерпретацію факторного розподілу, з нашої точки зору, дійсно можливо пов'язати із опосередкованістю поведінкової детермінації загальнопритаманним

механізмом емоційно-спрямованої адаптації, що за постійного надмірного перевантаження призводить до підвищення імпульсивності, дратівливості тощо, із зниженням рівня емоційного насичення. Зазначене повністю узгоджується із описаним моделлю першим фактором - при поєднанні демонстративного, екзальтованого, драматичного, циклотимічного та інших типів із характерною експресивно-емоційною поведінковою стратегією, було підкреслено наявність виражених факторів напруженості, тривожності, за включеності захисних механізмів споживання, поведінкового відреагування, та соматизації, що в загальному вигляді, є виключно організмичним відреагуванням на відсутність необхідного рівня самостимуляції центрів винагороди.

З протилежної сторони, пригнічення організмичної необхідності самостимуляції відмовою від включеності до яскравого емоційного відреагування, через відчуття аверсивності позитивної стимуляції, як і вбачалося, також призводить до негативних наслідків, виявляючись формами загального придушення потягів та бажань, з переходом до, описаного у третьому факторі, особистісного змісту, із розривом контактів, тенденцією до звинувачення, включеності механізмів знецінення, ізоляції, розщеплення та проєкції, що у свою чергу призводить до почуття власної значимості та всемогутності, при високому рівні пильності, недовірливості, відлюдненості.

До іншої компенсаторно-поведінкової стратегії пригнічення центрів винагороди, уникненням позитивної стимуляції, можливо віднести стратегію другого фактора, пов'язаного з високим рівнем чутливості, тривожності, боязкості, відданості особистості, підкреслюючи утримання емоційного насичення на достатньому рівні відходом до сфери фантазування, за прогресуючої поведінкової та особистісної регресії.

Четвертий фактор, до якого в результаті факторного аналізу було включено найменшу кількість шкал, вірогідно, представлено збалансованою поведінковою стратегією, відповідно до якої гіпотетична особа за власної активності

(гіпертимічності) є цілком відповідальною перед соціальними нормами, контролюючи власні потяги та імпульси.

ВИСНОВКИ

Зважаючи на відмінність сучасних поглядів, стосовно керуючої парадигми психології, у кваліфікаційній роботі здійснювалася спроба не поглиблювати дослідження, відповідно до існуючих центральних наукових тенденцій, а зробити спробу розгляду моделі, яка б могла пояснити спільність емпірично достовірних даних психологічних концепцій, стосовно поведінкової детермінації.

У теорії адиктивної психології основними факторами становлення адиктивної поведінки деякими науковцями визначаються реактивний імпринтинг та оперантне навчання. Приймаючи до уваги дослідження у сфері нейрофізіології, нейропсихології, нейроендокринології, доцільним є припущення про відсутність вроджених специфічних механізмів формування адикції, притаманних виключно певній категорії осіб. Активність центрів винагороди, у вигляді яскравого емоційного відреагування, з нашої точки зору, є основним елементом мотиваційної сфери, який спрямовує всю систему вироблених поведінкових алгоритмів - те, що біхевіористами було визначено як результат утворення умовно рефлексорної діяльності, в результаті впливу варіацій оперантного навчання, а психоаналітиками віднесено до розвитку сформованих в дитинстві моделей. Було створено припущення про перенесення теорії міграції психосексуальної енергії на рівень загальнопритаманної здатності до навчання в результаті реактивно-імпринтингового впливу, що, відповідно до даного контексту, може трактуватися як навчання в результаті впливу емоційно яскравої реакції організму, із подальшою генералізацією стимулу, на основі асоціативного сприйняття, як відповіді на першу ефективну стимуляцію центрів винагороди, в результаті сформованості еrogenних зон відповідно до етапу розвитку. Спираючись на це припущення, із наданням лімбічній системі статусу головної по відношенню до інших систем, через спрямованість виключно на адаптацію пошуком постійних джерел задоволення (найбільш прийнятних умов існування), було створено гіпотезу, що основою дезадаптації на організмічному рівні є взаємовплив нейрофізіологічної, нейроендокринної систем у зв'язку із гіпер- або гіпостимуляцією центрів винагороди, відповідно сформованою

системою поведінкових патернів. Не виключаючи важливість впливу генетичного фактору, із вираженістю певної резистентності або толерантності до адиктивної схильності, нами все ж підкреслюється загальноособистісна тенденція до формування адикцій. Припускаючи спрямованість формування поведінкових реакцій на досягнення первинних рівнів емоційного збудження, несумісність шляхів досягнення кінцевого результату впливає на розгалуженість та складність системи поведінкового відреагування (враховуючи також неможливість досягнення цілей за поточних умов), із включенням захисних механізмів та формуванням певних особистісних особливостей. Звертаючись до концепції залежної та контрзалежної особистості, було проведено дослідження для виявлення взаємозв'язку особистісної дезадаптації із залежними та контрзалежними поведінковими стратегіями, як сукупності особистісних рис, захистів тощо, що надало можливість отримати чотирьохфакторну модель факторного аналізу, яка за логікою кваліфікаційної роботи та статистичними показниками взаємоузгодженості та відповідності моделі додатковим перевіркам, мала рівень пояснюючої.

До першого фактору було включено шкали пасивної агресії, поведінкового відреагування, споживання, соматизації, циклотимічного акцентуованого типу, екзальтованого типу, демонстративного типу, діяльного типу, драматичного типу, ледачого типу, тривожності, напруженості, експресивності, що було пояснено гіперстимуляцією лімбічної системи - на противагу другому і третьому факторам, описаних у контексті гіпостимуляції.

Зазначимо, що до другого фактору було включено шкали стримування, регресії, фантазії, чутливого типу, відданого типу, тривожного типу акцентуації, емоційної нестабільності, боязкості, від'ємними значеннями за шкалою демонстративності, шкалами всемогутності та знецінення.

До третього фактору віднесено шкали іпохондрії, ізоляції, всемогутності, знецінення, розщеплення, проекції, неврівноваженого типу, пильного типу, відлюдного типу, ідеосинкратичного типу, дипломатичності, боязкості.

Через невелику кількість включених шкал до четвертого фактору інтерпретація є дещо ускладненою, проте, ймовірно, за комбінування характеристик заперечення, проекції, відданості та гіпертимічності, можна казати про тенденцію до поміркованої (нормальної) поведінкової стратегії, за якої особа за власної активності, є відповідальною перед соціумом, контролюючи власні потяги та імпульси.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Берегова Н., Колба В. Психологічні особливості формування адиктивної поведінки у сучасної молоді. *Psychology Travelogs*. 2023. № 2. С. 15–22. URL: <https://doi.org/10.31891/PT-2023-2-4> (дата звернення: 14.11.2024).
2. Бондаренко О. В., Слюсаренко Ю. Л. Біхевіоризм від Джона Б. Уотсона до Е. Толмена. *Scientific horizons*. 2019. № 2(75). С. 80–85. ISSN 2663-2144. URL : <https://sciencehorizon.com.ua/uk/journals/2-75-2019/bikhyeviorizm-vid-dzhona-b-uotsona-do-ye-tolmyena> (дата звернення: 14.11.2024).
3. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки : курс лекцій. Київ : Міжрегіон. Акад. упр. персоналом, 2006. 88 с. ISBN 966-608-422-8 URL: https://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/psihologiya/psihologiya_deviantnoi_povedinki.html (дата звернення: 14.11.2024).
4. Варій М. Й. *Загальна психологія* : підручник. 3-тє вид. Київ : Центр учб. літ., 2009. 1007 с. ISBN 978-966-364-817-0
5. Вишневський С. В. Механізми виникнення емоцій, їх види, прояви та стани. *Актуальні напрями психопрофілактичних заходів у закладах вищої освіти* : Матеріали I Всеукр. круглого столу, м. Дніпро, 18 трав. 2018 р. Дніпро, 2018. С. 19–24. URL: <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/2875> (дата звернення: 14.11.2024).
6. Вольнова Л. М. *Профілактика девіантної поведінки підлітків* : Навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. 2-ге вид. Київ, 2016. Ч. 1 : Теоретична частина. 188 с. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/12327> (дата звернення: 14.11.2024).
7. Гаврилькевич В., Фірстова О. Емоційні стани особистості: теоретичне дослідження феномену. *Psychology Travelogs*. 2023. № 2. С. 41–50. URL: <https://doi.org/10.31891/pt-2023-2-15> (дата звернення: 14.11.2024).
8. Гарасимів Т. З. Історіографічні дослідження проблеми девіантної поведінки: тенденції та напрямки. *Вісник Національного університету «Львівська*

- політехніка». Серія: Юридичні науки : збірник наукових праць. 2016. № 850. С. 173–181. URL: <https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/37305> (дата звернення: 14.11.2024).*
9. Гончаренко Є. Еволюція механізмів психологічного захисту у студентів-психологів протягом навчання. *Психологічні виміри культури, економіки, управління: науковий журнал. 2016. № 9. С. 28–38. URL: <https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/42360> (дата звернення: 14.11.2024).*
10. Гриців Н. С., Калька Н. М. Психологічні аспекти формування контрзалежності в контексті функціонування мікро- і макросистем суспільства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. 2016. С. 20–28. ISSN 2311-8458 URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/902> (дата звернення: 14.11.2024).*
11. Гуд Г. О. Емоційна сфера особистості: теоретико-методологічний аспект дослідження. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2018. Т. 14, № 1. С. 84–94. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v14/i1/10.pdf> (дата звернення: 14.11.2024).*
12. *Диференційна психологія : підруч. для студентів ВНЗ / С. Д. Максименко та ін. Київ : Вид. Дім «Слово», 2013. 496 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733601> (дата звернення: 14.11.2024).*
13. *Загальна психологія : навч. посіб. / О. П. Сергеєнкова та ін. Київ : Центр учб. літ., 2012. 296 с. ISBN 978-611-01-0267-4*
14. Кобильченко В. Інтегративна парадигма як теоретико-методологічний орієнтир сучасної спеціальної психології. *Особлива дитина: навчання і виховання. 2016. № 4. С. 14–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DLog_2016_4_4 (дата звернення: 14.11.2024).*
15. Кобильченко В., Омельченко І. Нова парадигма спеціальної психології. *Особлива дитина: навчання і виховання. 2020. № 3. С. 7–14. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/722262/> (дата звернення: 14.11.2024).*

16. Коваленко Є. Я. Біхевіоризм як специфічний напрям в культурі індустріального менеджменту. *Мистецтвознавчі записки*. 2019. № 35. С. 14–21. DOI: <https://doi.org/10.32461/180161> (дата звернення: 14.11.2024).
17. Кочарян А. С., Терещенко Н. Н., Доценко А. Ю. Особенности психокоррекционной работы с девушками с синдромом "эмоционального холода". *Когнітивні та емоціонально-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини: культурно-історичний підхід* : Матеріали 2-ї Міжнар. науково-практ. конф., м. Харків, 22–23 жовт. 2015 р. С. 117–118. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/22871> (дата звернення: 14.11.2024).
18. Кочарян А. С., Фролова Е. В., Бару И. А. Феноменология нарушений межличностных отношений. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. A Series of «Psychology»*. 2011. № 985. С. 73–77. ISSN 2225-7756. URL: <https://periodicals.karazin.ua/psychology/article/view/5417>.
19. Кузів О. Є. *Психофізіологія* : курс лекцій. Тернопіль : Терноп. нац. техн. ун-т ім. Ів. Пулюя, 2017. 194 с. URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/22518> (дата звернення: 14.11.2024).
20. Левенець С. В., Гаврилюк С. В., Боярчук О. Д. *Основи нейрофізіології та вищої нервової діяльності* : навч. посіб. Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2010. 166 с. URL: https://anatomy.luguniv.edu.ua/ukr_studies/neurophysiology_tutorial.pdf (дата звернення: 14.11.2024).
21. Лукашевич М., Рябченко В. Проблема цілісного сприйняття особистості студента у контексті соціокультурного середовища ВНЗ: соціально-філософський аспект. *Філософія освіти*. 2006. Т. 5, № 3. С. 259–265. URL: <https://philosopheducation.com/index.php/philed/article/view/221> (дата звернення: 14.11.2024).

- 22.Макарчук, М. Ю., Куценко, Т. В., Кравченко В.І., Данилов С.А. *Психофізіологія*: навч. посіб. Київ : ООО «Інтерсервіс», 2011. 329 с. ISBN 978-966-2465-34-1
- 23.Мудрик А. Б. *Психологія залежної поведінки* : навч. посіб. Луцьк : ПП Іванюк В.П., 2022. 236 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21201> (дата звернення: 14.11.2024).
- 24.Мушкевич М. І., Чагарна С. Є. *Основи психотерапії* : навч. посіб. / ред. М. І. Мушкевич. 3-тє вид. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. 420 с. ISBN 948-966-940-059-8. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=sNPEqaAAAAAJ&citation_for_view=sNPEqaAAAAAJ:PR6Y55bgFSsC (дата звернення: 14.11.2024).
- 25.Пазиніч Ю. М., Калюжна Т. М. *Психологія* : навч. посіб. Дніпропетровськ : Держ. ВНЗ «НГУ», 2012. 156 с. ISBN 978-966-350-374-5. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=HBPjWoYAAAAAJ&citation_for_view=HBPjWoYAAAAAJ:Tyk-4Ss8FVUC (дата звернення: 14.11.2024).
- 26.Палій А. А. *Диференціальна психологія* : курс лекцій. 2-ге вид. Київ, 2010. ISBN 978-966-8226-87-8
- 27.Панова Т. И. Роль подкрепляющей системы мозга и генных мутаций в развитии алкоголизма. *Нейрофизиология*. 2013. Т. 45, № 2. С. 198–206. URL: <http://jnas.nbuu.gov.ua/article/UJRN-0000797230> (дата звернення: 14.11.2024).
- 28.*Парадигмальні зміни основ загальної психології у синергетичному контексті* : колект. монографія / М. Л. А. Чєпа та ін. ; ред. М. Л. А. Чєпа. Кіровоград : Імєкс-ЛТД, 2013. 220 с. ISBN 978-966-189-223-0. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=rbwBcHQAAAAAJ&citation_for_view=rbwBcHQAAAAAJ:IjCSPb-OGе4C (дата звернення: 14.11.2024).

29. Пасько О. М., Цільмак О. М. *Психологія: схеми, таблиці, коментарі* : навч. посіб. / ред. О. М. Цільмак. Одеса : Од. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 270 с. ISBN 978-966-2070-76-7. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/handle/123456789/322> (дата звернення: 14.11.2024).
30. *Прикладна психодіагностика в Національній гвардії України* : Method. посіб. / О. С. Колесніченко та ін. ; ред. І. І. Приходько. Харків : НАНГУ, 2020. 388 с.
31. Пушкар В. А. *Психологія адиктивної поведінки* : Method. рек. до курсу «Психологія адикт. поведінки» для студентів IV курсу спеціальності «Психологія». Чернігів : Черніг. нац. пед. ун-т ім. Т.Г.Шевченка, 2012. 84 с. URL: <http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/2014> (дата звернення: 14.11.2024).
32. Сафін О. Д., Байда С. П. *Психологія девіантної поведінки особистості* : навч. посіб. Умань : Ум. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини, 2021. 202 с. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/14381>.
33. Сватенкова Т. І., Тимошенко О. А. *Методологічні та теоретичні проблеми психології* : навч. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 143 с. URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/2021/zahal_psy_lib/144_Metodolohichni_ta_teoretychni_problemy_psykholohiyi.pdf (дата звернення: 14.11.2024).
34. Синявський В. В., Сергєєнкова О. П. *Психологічний словник* / ред. Н. А. Побірченко. Київ : Наук. світ, 2007.
35. Скоробагатська О. І. Методика позитивного та негативного підкріплення в педагогічній психології. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. № 9. С. 123–134. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/8529> (дата звернення: 14.11.2024).
36. Столяренко О. Б. *Психологія особистості*: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 280 с. ISBN 978-611-01-0322-0

- 37.Тітаренко Д. С., *Захисні механізми психіки людини*. Науково-дослідний центр. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/2561> (дата звернення: 14.11.2024).
- 38.Христук О. Л. *Психологія девіантної поведінки* : навч.-метод. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2014. 192 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/380> (дата звернення: 14.11.2024).
- 39.Ціхун С. І. Лімбічна система. *Енциклопедія Сучасної України* : Електрон. ресурс / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. URL: <https://esu.com.ua/article-55488> (дата звернення: 14.11.2024).
- 40.Шапар В. Б. *Сучасний тлумачний психологічний словник*. Харків : Прапор, 2007. 640 с. ISBN 966-7880-85-0
- 41.Шевченко О. І. Асоціативна психологія. *Енциклопедія Сучасної України* : Електрон. ресурс / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. URL: <https://esu.com.ua/article-44467> (дата звернення: 14.11.2024).
- 42.Шиделко А. В. Науково-теоретичні грані психологічного захисту особистості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2018. С. 87–94. ISSN 2311-8458 URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/1065> (дата звернення: 14.11.2024).
- 43.Шкляр Л. Є. Бігевіоризм. *Енциклопедія Сучасної України* : Електрон. ресурс / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2003. URL: <https://esu.com.ua/article-39838> (дата звернення: 14.11.2024).
- 44.Шулдик Г. Механізми психологічних захистів у студентської молоді. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Т. 2, № 2. С. 127–131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2017_2%282%29__24 (дата звернення: 14.11.2024).

45. Bond M. An empirical study of defensive styles: The Defense Style Questionnaire // *Ego mechanisms of defense: A guide for clinicians and researchers* / ed. Vaillant G. E. — Washington, DC: American Psychiatric Association, 1992. — P. 127—158.
46. Hjelle L., Ziegler D. *Personality Theories: Basic Assumptions, Research, and Applications*. 3rd ed. New York : McGraw Hill, 1992. 603 p. 46
47. McWilliams N. *Psychoanalytic Diagnosis: Understanding Personality Structure in the Clinical Process*. 2nd ed. The Guilford Press, 2020. 426 p. ISBN 978-1462543694 47
48. Oldham J., Morris L. B. *The New Personality Self-Portrait: Why You Think, Work, Love and Act the Way You Do*. New York : Bantam Books, 1995. 48
49. Weinhold J. B., Weinhold B. K. *Breaking Free of the Co-Dependency Trap*. 2nd ed. New World Library, 2008. 272 p. ISBN 978-1577316145. 49
50. Weinhold J. B., Weinhold B. K. *The Flight from Intimacy: Healing Your Relationship of Counter-dependence - The Other Side of Co-dependency*. New World Library, 2008. 276 p. ISBN 978-1577316053. 50

АНОТАЦІЯ

Кавок Ф.Б.М. Особистісна дезадаптація як результат залежних та контрзалежних поведінкових стратегій / Кавок Ф.Б.М. - Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2024. - 54с.

У кваліфікаційній роботі розкривається проблематика відсутності центральної парадигми психології, піднімається питання визначення основних факторів поведінкової детермінації; окреслено важливість нейрофізіологічної та нейроендокринної регуляції, а також діяльності структур лімбічної системи, як вірогідного центрального фактора формування поведінкових стратегій. Для дослідження зазначеного взаємозв'язку було обрано методики виявлення поведінкових відхилень та опитувальники аналізу специфічних особистісних рис, для аналізу із посиланням на концепцію залежної особистості.

У результаті проведеного дослідження, при здійсненні факторного аналізу, було створено чотирьохфакторну модель, яка за своїми характеристиками співвідноситься із головною гіпотезою кваліфікаційної роботи, та за статистичними показниками і логікою охоплює тенденції поведінкових стратегій.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, до яких входить п'ятдесят найменувань; містить чотири таблиці та шість рисунків.

Ключові слова: парадигми психології, лімбічна система, центри винагороди, психоаналіз, біхевіоризм, оперантне навчання, генералізація стимулу, поведінкова детермінація, акцентуації, поведінка.

ABSTRACT

Kavok F.B. Personal maladjustment as a result of addictive and counter-addictive behavioral strategies / Kavok F.B. - Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, 2024. - 54c.

The qualification work reveals the problem of the lack of a central paradigm of psychology, raises the issue of determining the main factors of behavioral determination; outlines the importance of neurophysiological and neuroendocrine regulation, as well as the activity of the structures of the limbic system as a possible central factor in the formation of behavioral strategies. To explore this connection, the methods of identifying behavioral deviations and questionnaires for analyzing specific personality traits were chosen with reference to the concept of a dependent personality.

As a result of the research, a four-factor model was created in the course of factor analysis, which by its characteristics correlates with the main hypothesis of the qualification work, and by statistical indicators and logic covers the tendencies in behavioral strategies.

The work consists of an introduction, three chapters, conclusions, a list of references, which includes fifty titles; contains four tables and six figures.

Keywords: paradigms of psychology, limbic system, reward centers, psychoanalysis, behaviorism, operant conditioning, stimulus generalization, behavioral determination, accentuation, behavior.